

Arllmoy. D. 1020.

AZ 1928. ÉVI PRÁGAI NEMZETKÖZI NÉPMŰVÉSZETI
KONGRESSZUSON BENYUJTOTT

JELENTÉSEK

A MAGYAR NÉPMŰVÉSZETRŐL.

BUDAPEST, 1929.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
I. sz. Növedéknapló
1929. évi 4442. sz.

Magyar népművészet.

Történeti bevezetés.

Irta: gr. ZICHY ISTVÁN, a M. Tud. Akadémia tagja.

Nagyon messze állunk attól, hogy képet adhassunk a magyar nép sokféle művészi megnyilvánulásának eredetéről és kialakulásáról. De azt megkísérelhetjük, hogy rámutassunk azokra a történeti tényezőkre, melyek leginkább befolyásolhatták a magyar népművészet kialakulását.

A IX. századi Magyarország nyelvre finnugor, műveltségére, társadalmi szervezetére nézve török nép volt. A magyarokat korábban (valószínűleg sok évszázadon át) azon bolgártörökség között kell keresnünk, mely a Kaukázus felett elterülő síkságokon élt. Szomszédai az iráni eredetű alánok voltak. Ezeknek, valamint a területeiken átjáró prémkereskedőknek közvetítésével ott sok iráni kultúrelemmel ismerkedhettek meg.

A magyarok közvetlenül a történeti Magyarországra való bevándorlásuk előtt, a nyugoti törököktől alapított Kazár birodalom kötelékébe tartoztak. Így tehát két aránylag igen fejlett műveltségű, részben megtelepült életmódú török nép műveltségi behatása alatt álltak.

A Feketetenger északi partján elterülő síkságokon, fel egész az erdővidékig jellegzetes postszasszanida ornamentika volt elterjedve, melynek talán legszebb és leggazdagabb példáit a magyar honfoglaláskori harcos sírok ötvösműveiben láthatjuk.

Igy a magyarság előkelői egységes jellegű ornamentális stylust hoztak magukkal, de ennek emléke nem népművészeti tárgyakban, hanem iparosok ötvösmunkáiban maradt ránk.

A honfoglaló magyarok gazdasága főként nagy állattenyésztésből állt, de már a földművelést is ismerték. Azonban régi hazájukban, a népek országútján csak mint kifejezetten harcos nép maradhattak fenn. Voltak előkelők, voltak közöttük gazdagok és szegények is, de szolgai sorban

élő magyar népelem, a hasonló műveltségi körben élő török népek analogiái szerint, köztük alig képzelhető el. Rabszolgáik főként a rabságba ejtett idegenek közül kerülhettek ki. A harcosok ruházatának, fegyverzetének, eszközeinek fő vonásokban egyformáknak, a célnak megfelelőeknek kellett lennie. Itt csak az anyag gazdagsága, kiállítása tehetett különbséget.

Igy külön úri- és külön népviselet sem igen lehetett. Sőt nagyon valószínű, hogy az előkelők ruházatát, tárgyainak ornamentikáját a szegényebbek szegényebb anyagban utánozták.

Ezek szerint nem tarthatjuk azt kizártnak, hogy a honfoglaláskori sírok postszasszanida ornamentikájának egyes elemei a népművészetben fennmaradhattak volna. Mert a szegényebb harcosok osztályának tekintélyes szerepe lehetett a magyar köznép későbbi kialakulásában. Ha a magyarság aránylag izoláltabb földrajzi helyzetben él és a fejlődés folytonosságát nem szakítja meg olyan sokféle tényező, kutatásunk ezen a téren aránylag könnyű volna.

A IX. század elején, a kereszténység felvétele után a magyarság a nyugoti keresztény kultúra közvetlen, erős behatása alá került.

Ekkor a külföldi elemek bevándorlása is megindult és ezek között az új szükségleteknek megfelelően sok iparosnak kellett lennie, kik már új művészi elemeket is terjeszthettek a nép között. Az életmód is változott, a pásztorkodás háttérbe szorult és a földművelés foglalta el a főhelyet.

Magyarország utóbb és még a XIX. század közepéig is mint az állattenyésztő puszták világa volt főként ismeretes, de az az állapot később fejlődött, mert a puszták nagyrészen régi falvak és templomok nyomai találhatók, melyek részben a XIII. századi mongol betörés, részben a török hódítás alatt pusztultak el.

A honfoglalás utáni időkben a XIII. századig török néptöredékek, besenyők, kúnok és az alánoktól származó jászok telepedtek be, kik újabb keleti elemekkel gazdagíthatták a magyar népművészetet. Ide számíthatjuk talán a nagyalföldi pásztorok művészetét, mely főként kúnoktól lakott területen alakult ki.

Erős szakadást okozhatott, nemcsak általános kulturális fejlődésünkben, de a népművészet kontinuitásában is a XIII. századi mongol betörés és a majd másfél századig tartott török hódoltság. Az első az ország területének nagyrészt elpusztította és újratelepítését tette szükségessé. Az utóbbi szintén nagy területeket tett lakatlanná. A lakosság egyrésze elpusztult, más, kisebb része az ország szabadon maradt vidékeire költözött. A hódoltság megszűnése után az őslakosságot főként idegen elemek betelepítésével pótolták. A török hódoltság révén is sok új keleti elem terjedhetett el a magyar nép művészetében.

Mindennél erősebb nyomot hagyott a népművészetben a magyarságnak a nyugoti kultúrközösségbe való belépése. A kereszténység fel-

vétele óta, előbb a nyugoti jövevények, utóbb a nyugotról betelepített kolostorok iparúzó barátai és a céhrendszer kialakulásával megindult iparosvándorlás állandóan fenntartották azt a kapcsolatot, mely a magyarságot a nyugoti kultúrához fűzte. Ennek befolyása a vásárok révén a legelhagyatottabb vidékekre is kiterjedt. Így, ha a magyar népművészetet tanulmányozzuk, azt kell elsősorban szem előtt tartanunk, hogy Magyarországon európai kultúrterületen állunk. Csak ennek tekintetbevételével foghatunk hozzá azoknak a kérdéseknek tisztázásához, melyek reánk nézve talán a legérdekesebbek. Melyek a magyar népművészet keleti elemei? Vannak-e közöttük olyanok, melyeket a magyarság bevándorlásakor hozott magával? Milyen behatások alatt jött létre a magyarság különféle csoportjánál az a sokféle gazdag és egyéni jellegű népművészet, mely most már részben kiveszett, részben kiveszésre van ítélve.

Utóbbi mondataimban a jövő időt használtam, mert ezen kérdések megoldásához még csak kezdő, tapogatózó lépéseket tettünk. A magyar népies ornamentika eredetéről írtak már egyet-mást, de akik ennek a kérdésnek szintézisét megadni akarták, rendszerint inkább a priori alkotott elméleteket akartak igazolni. Ennek oka főként a romantikus nacionalista felfogás volt. Mert ez nálunk is úgymint talán a legtöbb európai népnél legfőbb akadálya volt sok tudományos és sok másféle probléma egészséges megoldásának. Néprajzzal és népművészettel foglalkozó szakembereink eddig főként anyaggyűjtéssel, a gyűjtött anyag tudományos közlésével és a muzeális tárgyak rendezésével voltak elfoglalva. Buzgó munkásságuk legszebb eredménye a M. Nemzeti Múzeum néprajzi tára.

A gyűjtés a régi Magyarország minden vidékére és minden nemzetiségére kiterjed.

A néprajzi tárnak népművészeti tárgyakon, mint viselet-, hímzések-, faragások- stb-in kívül szép fénykép, rajz és festménygyűjteménye van. A népzenei anyagot pedig, ugyanilyen széles alapon gyűjtött gazdag fonogramm gyűjteményében őrzi.

A Nemzeti Múzeum néprajzi tára 1924 óta megjelenő *Magyar Népművészet* c. monográfia sorozatában, — melyből eddig 12 füzet jelent meg, — a gyűjtemény legjellemzőbb tárgyait mutatja be. A magyar népművészeti irodalom bibliografiáját ilyen korlátolt keretben adni nem lehet, de rá kell mutatnunk azokra a folyóiratokra, melyek ennek a tárgykörnek legtöbb helyet szenteltek és amelyekben ennek irodalma is bőven ismertette volt. Ezek: az *Ethnographia* (eddig 38 teljes évfolyam); *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője* (eddig 17 teljes évfolyam). Meg kell itt még említenünk a *Művészi Ipar* (1885—1879) és ennek folytatója, a *Magyar Iparművészet* (1879-től máig) c. folyóiratokat is.

A népművészeti anyag gyűjtése és annak ismertetése Magyarországon a mai szűkebb korlátok között is tovább folyik, de kívánatos volna,

hogy a tárgy- és stílustörténeti kérdések megoldásához is közelebb jussunk. Ez csak igen széleskörű tárgyilagos összehasonlító tanulmányok alapján lesz lehetséges.

Ennek, úgy mint sok más tudományos kérdés megoldásának, a népek szellemi együttműködése lenne legnagyobb előmozdítója. Azokat a népeket, melyeknek politikai határai közösek, gyakran fájdalmas és éles politikai ellentétek választják el. De ép ezeknek a népeknek van legtöbb olyan tudományos kérdése, melyek határait megvonni nem lehet és ezek csakis ilyen megértő együttműködéssel oldhatók meg. A magyar nemzeti bizottság igen kívánatosnak és örvendetesnek tartaná, ha ez a kongresszus ezt az ügyet ninél teljesebb mértékben szolgálhatná.

A magyar népi ruhahimzések.

Irta : dr. GYÖRFFY ISTVÁN.

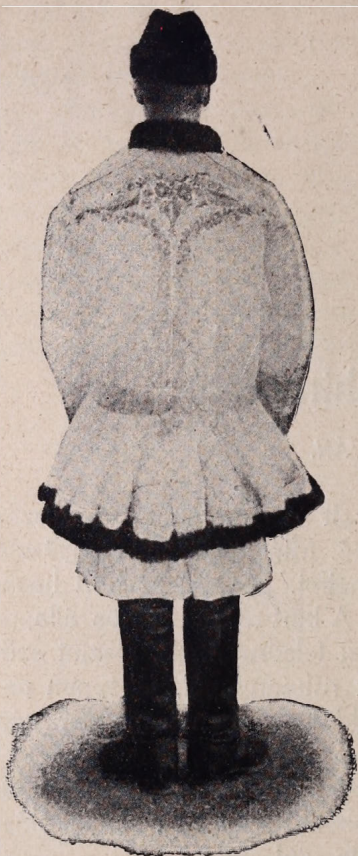
A magyar mint keleti nép, kedvelője volt a pompának, a díszes öltözeteknek s ruhadarabjait maga állította elő. Mint főként állattenyésztő nép, ruha anyagul is elsősorban állati terméket, gyapjút és bőrt használt. A gyapjúból *nemezt* és *szűrt* készített. A bőrt részint szőrös állapotában meghagyva készítette ki és dolgozta fel felsőruhának, részint szőretől letisztítva mint irhát használta egyrészt ruhaanyagul, főképpen pedig díszítés céljaira. A bőrkikészítésben és feldolgozásban a magyar nép a mai napig igen ügyes.

A magyar nép bőrruhájának a *ködmennek* neve bolgár török eredetű, szabása is keleti eredetre enged következtetni. Himzés-, applikációs-technikája, sőt részben az ornamentika is ide utal.

A magyar nép bőrruháit vagy maga készíti, vagy a népből kivált kismesterember, a *szűcs*. A *szűcs* szó is bolgár török eredetű s általában „ruhavarrót, szabót” jelenthetet.

A juhgyapjuból *nemezt* és *szűrposztót* csináltak. A *nemezt* (Filz) inkább takaróknak használták, a fonott gyapjút azonban megszőtték a szövetet megványolták, így állott elő a magyar köznép általánosan használt ruhaanyagja : a *szűr*. Ez a szó egyaránt jelöli a gyapjút, a gyapjúból készült szövetet s a szövetből készült felsőruhát, amit *szűr-köponyegnek* is neveznek. A *köponyeg* ismét bolgár-török eredetű szó s az előbb említett ködmönnel együtt a magyar nép legdíszesebb ruhái közé tartozik. Szabása rendkívül egyszerű. ősi díszitményeiben pedig közeli rokon a *szűcs*munkák díszitményeivel.

Bőrruhákat maga a nép is készít. Így az Alföldön több helyen a juhászok foglalkoztak bőrkikészítéssel és ugyancsak ők varrták meg felsőruháknak az általuk kikészített bőrt. Más hol, pl. Erdélyben a földműves nép közt is kerültek olyanok, akik bőrruhákat tudtak varrni. A juhászok és a köznép *szűcs*ködése a múlt század eleje óta nagyot hanyatlott, mert ekkor alakult a legtöbb falusi *szűcs* céh s az addig sok he-

1. ábra. Magyar férfi kődménben.
Köröstárkány, Bihar m.

lyen házifoglalkozásként üzött bőrruhakészítés céhes foglalkozássá lett s mint háziipar megszűnt. A magyar városokban pedig már a XIV. század óta virágzik a szűcsmesterség mint céhes mesterség.

Magyarországon ősidők óta kétféle szűcsmesterséget különböztetnek meg egymástól, a magyart és a németet. A magyar szűcs csak a köznép számára dolgozik, a bőrt maga készíti ki, szabja, hímézi s varrja össze. Posztóval egyáltalán nem bánik. A német szűcs, a városi polgárság és az úri rend számára dolgozik. Sohasem hímézi, ellenben posztóborítással dolgozik.

A magyar nép bőrruháinak díszítéséről régi ábrázolásaink nem maradtak, így nincs módunkban annak évszázadonkénti változását és fejlődését nyomon kísérni. Annyit azonban mondhatunk, hogy már a XVII. században a török Debrecenben is, Rimaszombatban is tiltja a díszes bőrruhák viselését.

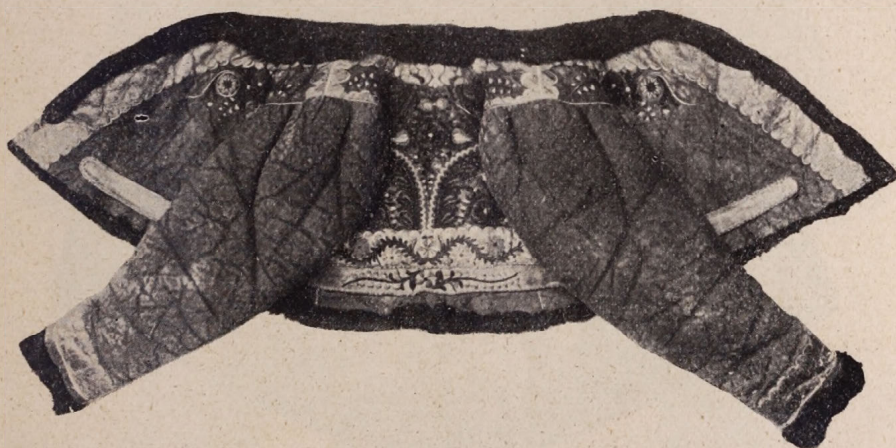
A juhász-, vagy a nép készítette bőrruhákon kevés a hímzés, inkább applikációt vagy szirony díszítést találunk. A hímzés inkább a szűcsmesterek munkáin van elterjedve. Ez magától érthető. A hímzés előrajzolása, kihímzése nagy ügyességet és gyakorlatot igényel. A bőrruha hímzések fejlődése tehát akkorra tehető, amikor a hímzést előállító egyének kizárólag ennek a munkának kezdtek élni, vagyis mikor a készítő céhes mesterember lett, kinek szép és ízléses munkáját maga a céh is megkövetelte. Kisebb városokban szűcscéhek a XVIII-ik, falvakban pedig a XIX. században alakultak. A szűcsművészet tetőpontját a múlt század 60-as 70-es éveiben érte el Magyarországon, amikor a jobbágyságból felszabadult köznép jó anyagi viszonyok közé jutott, úgy hogy a diszes, de drága ruhát is megtudta fizetni, s az úri hatóság már nem korlátozhatta a díszes ruhákban való tobzódást.

Bőrből csak felsőruhákat készítenek. Ha újjatlan, palástszerű, suba a neve. A subát úgy a férfiak, mint a nők hordják. A férfi suba rendszeren bokáig ér, a női csípőn alul. A suba díszítése a vállra koncentrálódik, ezt a részt *válltányérnak* nevezik. Mivel ujja nincs és a válltól egészen az aljáig egyenletesen bővül, szabása sem komplikált, majdnem az egész suba trapez formájú bőrdarabokból van összevarrva, s kiterítve

fél- vagy egész köralakot mutat. Hímzése rendszeren füzér, mely az összevarrások vonalát követi. Nagyobb díszítmény csak a vállon van, esetleg az egyes trapéz alaku bőrdarabok közepén egy-egy csokor virág.

A palástszerű suba ma csak az Alföldön s a magyar Felföldön van elterjedve. Régebben hordták túl a Dunán s néhol Erdélyben is.

A magyar nép másik felsőruhája a *ködmön*. Ez egy testhez álló bőr kabát, mely derékban toldott. Alja igen bő, fodros. Szélei köröskörül prémezettek. Mindig szőrével befelé viselik. Leginkább a Dunántúl, az Alföldön, s a Felföldön hordták. Erdélyben ritkán. Viselt a magyar nép egy ujjatlan mellényszerű bőrruhát is, mely csak derékig ért. Általános el volt terjedve az egész országban, de már régebben kiment a közhasználatból. Erdélyben még ma is nagyon viselik, sőt ott a ködmönt is helyettesíti. A ködmönt és a mellest főleg a hátán díszítették. Disze

2. ábra. Hímzett női ködmen. Regöly, Tolna m.

rendszeren egy nagy virágcsokor. Elején inkább irhafoltok, virágok zsinórozások voltak a díszei.

A bőrt vagy természetes, kissé sárgás fehér színében hagyták, vagy fehérítették, vagy festették. A festett bőrök színe barna, sárga, ritkán fekete. A szűcs maga festi a bőrt, sőt a festéket is növényi anyagból maga állítja elő. A szűcs igen jó színérzékkel választotta meg az alapszínhez a díszítő színeket.

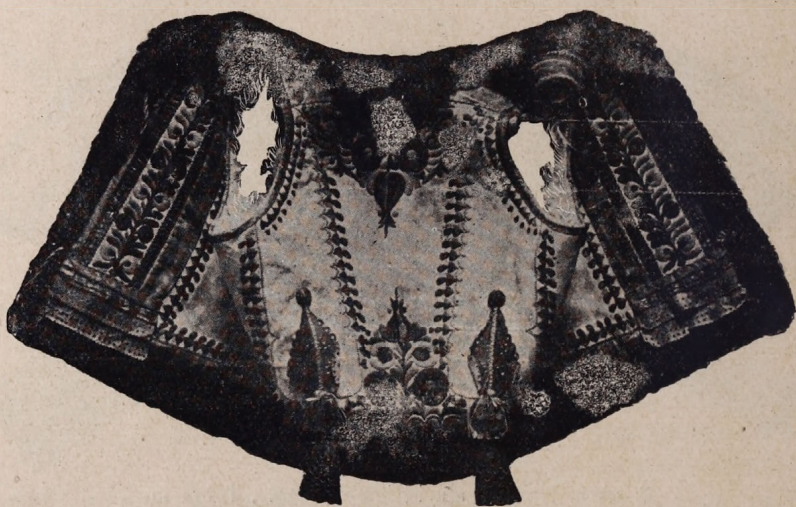
A díszítő elem színes irhafolt, színes irhából kivágott applikáció, szironyhímzés, fonalhímzés vagy zsinórozás.

Mielőtt a díszítéshez fogna, a kiszabott, de még össze nem varrott bőrre előrajzolja a díszítményeket, melyet ő virágozásnak nevez. A díszítmények ugyanis majdnem kivétel nélkül virágok, vagy virágeredetűek. A virágok mindig kompozícióban vannak, leginkább virágcsokrok. Ha a tér megengedi, kétoldali szimmetrikusak, bár szimmetriátlan díszítmények is

vannak, de ezek is két oldalasok, vagyis az egyik a ruha egyik oldalán, másik a másik oldalán fordul elő.

A bőrrre a virág előrajzolása vasgálic oldattal, tollal írva történik, az így készült rajz a bőr cserzőanyagának hatására megfeketedik, és többé ki nem törölhető. Éppen ezért nagy gondot igényel az előrajzolás. A magyar szücs azonban páratlan kezűgyességgel és csodálatos szemmértékkel rendelkezik. Semmiféle vázlatot nem csinál, hanem a legnehezebb kompozíciót is olyan biztonsággal veti a bőrrre, mintha csak betűket írna. Legelőször a fő szimmetria tengelyt dolgozza ki, aztán a kompozíció egyik oldalát, majd a másikat. Kétoldali szimmetria esetén alig van az oldalak között észrevehető különbség.

A díszítmények mint mondtuk, növényi eredetűek. Leggyakrabban alkalmazott díszítőelem a rózsa, melyet leginkább oldalnézetben, vagy

3. ábra. Férfi bőrmelles. Köröstárkány, Bihar m.

pedig felülnézetben ábrázolnak. Gyakori a szegfű, nefelejts, tulipánt stb. A virágok között levő terek kitöltésére rozmaring levelet használnak. A magyar szücsnimzéséről megállapítható, hogy motívumai növényi eredetűek, régebben naturalisztikusabbak voltak és fokozatosan stílizálódtak el. A szücs ornamentika nem dolgozik sok virágelemmel, de ami díszítő eleme van, azt nagyon tudja változtatni úgy formában, mint színben.

A magyar szücsnimzés legkedveltebb színei levelezésre a zöld vagy a fekete, virágelemekre a piros, vörös, még pedig több színárnyalatban; kék, barna, fehér. A sárgát ritkán használja. A színeket kitűnő ízléssel válogatja össze, úgy hogy azok a legjobb összhangban vannak egymással. Tudatában van annak, hogy egyik szín üti a másikat; a szín által hangsúlyozni tud egy-egy motívumot. Ismeri és alkalmazza a

keleti himzésekre jellemző színrythmust. Bár tudja, hogy növényi eredetű motívumokat himez, egyáltalán nem törekszik természetes hatásra sem formában, sem színben. A virágokat a természetesnek megfelelő arányban sem rajzolja, sőt ugyanazon elem kicsi és nagy alakját egymás mellett is szerepelteti. Odáig azonban nem jut, hogy keze alatt a növényi eredetű diszitmények annyira eltorzulnának, hogy növényi eredetük többé nem volna felismerhető. Arany, ezüst fonalat himzésre sohasem használ. A magyar szücs-himzések lassú, de fokozatos elszintelenedése megállapítható. Először az élénk piros, zöld kék színek tűnnek el. Majd a levelezés lesz fekete. Ezután a virágok is feketék lesznek, majd a bőr

4. ábra. Applikált női kódmén. Kisbajom, Somogy m.

alapszíne is sötétedni kezd. A végső állomás: fekete himzés sötét barna alapon.

A növényi elemek mellett a magyar szücs néhány állati motívumot is alkalmaz, mint a madár, pillangó, kígyó stb. de ritkán és alárendelten. A mértani diszitményt nem szereti, legfeljebb irhaborításokban vagy szegélyezésekben. A szövések nemzetközi mintáinak a szücs-himzésben semmi nyoma, ugyisintén az u. n. szálánvarrott himzések díszítő elemeinek sincs, melyeket a magyar nép egyébként használ.

A magyar szücs himzésre régebben inkább selymet használt. Ma

5. ábra. Férfi suba.
Jászapáti, Jász-Nagykun-Szolnok m.

tett varrni. A másik selyem kevésbé volt sodrott, sőt öltésközben viszasodorták, miáltal a selyemfonal alkotó selyemszállaira bomlott szét, mindamellett a sódrásból bizonyos hullámosságot őrzött meg. Ez a hullámos szálas selyemhímzés rendkívül hatásos, élénk színű és fényes volt, de viszont hamar kopott.

A magyar szücsök legszebb hímzései a Tisza mentén, a Jászságon,

már gyakoribb a gyapjúfonal. Pamutot sohasem használtak. A selyem azért ment ki a használatból, mert a vele való dolgozás nagyon lassú, tehát költséges és drága. A mult század második felében, a szücsmesterség fénykorában az idő nem sokat számított. Egy egy diszes darabon 2—3 hónapig is eldolgozott egy szücs. A megélhetés olcsó volt, tehát a kész munkát is olcsón adhatta. Szücs is rendkívül sok volt. A közelmultban felszabadult jobbágyság szívesen tódult erre a népi iparágra. Később a gazdasági viszonyok rosszabbodásával a szücsmunka is hanyatlott, a vékony selyem fonal helyett a kiadósabb gyapjú fonalra tértek át, mellyel nem kellett de nem is lehetett finom munkát tenni. A mai szücsnemzedék már alig tud hímezni, aki még tud, csak gyapjúfonallal dolgozik. A régi időben kétféle selyemmel dolgoztak a szücsök, egyik a sodrott, a másik a sodratlan selyem volt. A sodrott, cérnaszerű selyemmel igen tartós, nehezen lekoptatható himet lehetett

Kiskunságon, Kecskeméten és Csongrád-Békés megyékben készültek. Muzeumaink e vidékekről őrzött darabjai a magyar szücsművészet remekei. Olyan darabjaink vannak, melyeknek finom selyem himzéseit természetesen nagyságban lerajzolni szinte lehetetlen, csak nagyítva lehet lerajzolni. Ezeket a miniatürszerű tűfestéseket 2-3 cm. rövid három élű szücsstűvel himezték derék szücsmestereink még pedig glacé kesztyűben, mert a hónapokig készülő hófehér alapú bőrködmönt nem lehetett kitenni annak, hogy a kéz izzadságától megbarnuljon. A szücsmesterek ilyen finom és kényes munkájának legtöbbször a korai vakság lett a jutalma. A szücsművek díszítésének másik módja az írhaborítás és az

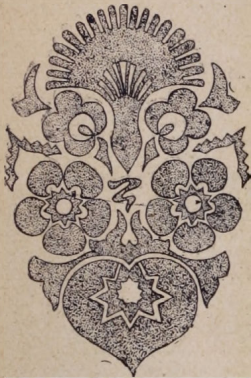
6. ábra. Az előbbi suba válltányérja.

applikáció. Az írha színe fehér, piros (törökvörös) fekete, barna, zöld, sárga, ez utóbbi színűt azonban igen ritkán használták. Írhával a ruha szegélyeit borítják, pl. az elejét, alját, esetleg a bőrök összetoldásánál használják. Szerepe, hogy mint nagyobb színfolt hasson, vagy pedig más díszítménynek az alapja. Így szoktak az írhafoltra gombokat, zsinórozásokat varrni, vagy pedig himez rá a szücs.

Az írha színe lehetőleg eltér a bőr alapszínétől, ha azonban a bőrruha alapanyaga természetes színű, sárgás fehér, akkor szokás fehérebb írhával díszíteni. Az írhat a szücs ma már nem maga festi, hanem készen vásárolja. A legszebb színes írha Törökországból származnak.

párhuzamos, egyenlőközű vonalak mentén bevagdadják s az így nyert szalagocskákat szironnyal beszövik, miáltal saktáblaszerű felületet nyernek.

A szironyhímzést a juhászok is gyakorolják sőt a szironyt varrásnál fonal helyett is használják. A juhászok a szironynak való bőrt úgy állítják elő, hogy a nyers bőrt trágyában pállasztják, miáltal a szőre lemállik.

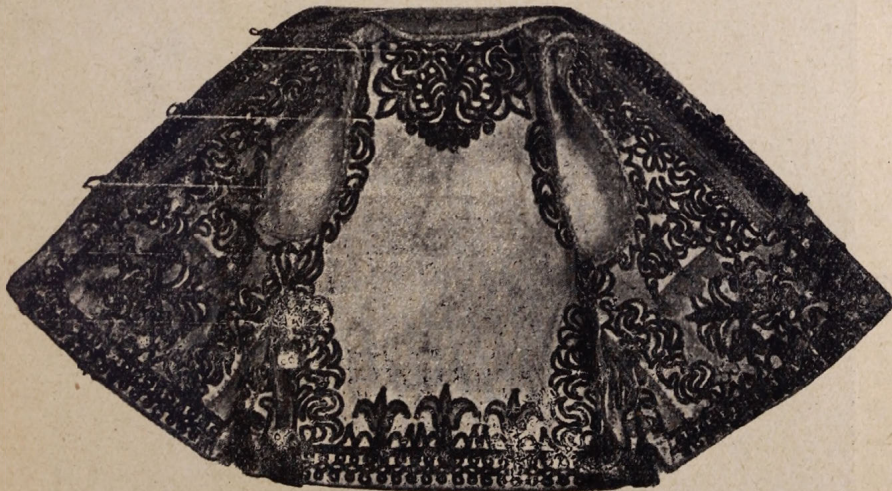

8. ábra. Bőrapplikáció. Ipolymelléke, Nógrád m.

Az applikált díszítésű bőrruhák ma leginkább a Dunántúl déli részein, Erdélyben a Kalotaszegen, a Mezőségen vannak elterjedve, régebben általános volt egész Magyarországon. Inkább a szegényebb néposztály viselte, mely a selyemmel hímzett darabokat nem tudta megfizetni.

Ma már a hímzett bőrruhák viselete teljesen kiment a divatból. Szücsök hímzett darabokat ma nem csinálnak, sőt hímezni már nem is tud a mai szücs nemzedék. Ha a múlt század végén készült darabokat a nép elhasználja, csak a múzeumokban őrzött darabok adnak fogalmat ennek a népi művészetnek egykori jelelnőségéről.

A magyar ruhafélék másik díszes darabja a *szűr*, vagy régi nevén *szürköpönyeg*. Kizárólag férfiak viselik, leginkább a pusztázó nép, de ünnepi díszruhája a falusinak is, ahol még végkép ki nem ment a divatból. Ha az úri rend ruhájával hasonlítjuk össze, rendeltetésében leginkább a felöltőnek felel meg. Mindig népi ruhadarab volt, az úri rend nem viselte. A nép azonban felöltve sohasem viseli, hanem csak vállravetve hordja.

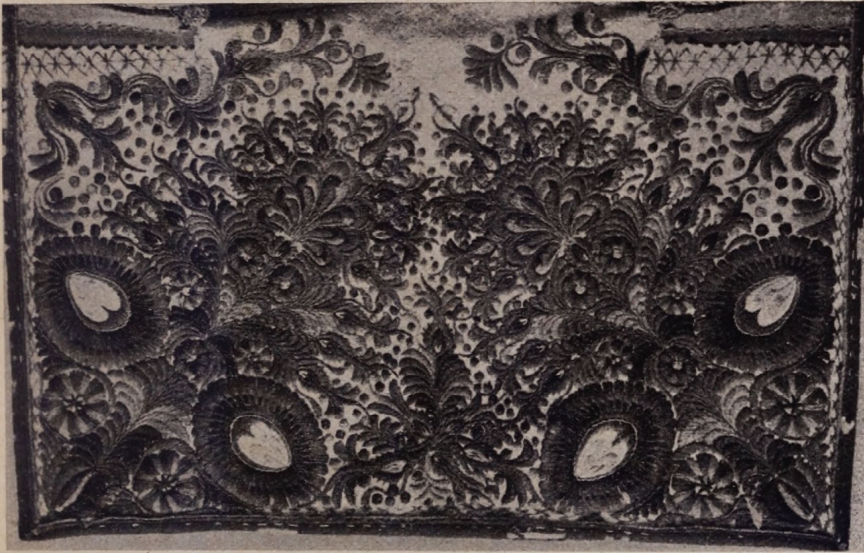
9. ábra. Bőrmelles zsinóros applikációval. Kalotaszeg, Kolozs m.

10. ábra. Gulyások cifraszürben. Sarkad, Bihar m.

A szűr anyagát a szűrposztót a hosszúszőrű magyar juh gyapjából készítik. Erdélyben maga a nép fonja, szövés varrja meg a szűrposztóból készült ruháját. De Magyarországon már a múlt század elején teljesen átment a szűrposztógyártás a „csapó“-nak nevezett mesteremberek kezére. A csapómesterség is egyike a legrégebb magyar mesterségeknek és a legmagyarabb vidékeken, Matolcson, Nagykállóban, Debrecenben, Veszprémben volt a főfészke. Ma már csak Veszprémben készül szűrposztó s az azt feldolgozó szűrszabók is utolsó óráikat élik. Az egész országban nincs több mint 10—12 szűrszabó, aki még dolgozik, ezek sem hímeznek már, mert öreg emberek, s nem látnak hímezni.

A szűr rendkívül egyszerű ruhadarab. 11 darabból áll, minden darabja négyszögletes. Szabása országszerte egyforma.

11. ábra. Cifraszűr gallérja. Mezőkövesd, Borsod m.

A szűrposztót a szűrszabó a csapótól veszi, aztán kiszabja s a kiszabott darabokat kihímezi. A hímzésben segít neki a felesége is. Debrecenben a nagyobb műhelyek az egyes darabokat kiadják paraszt vagy más nőknek hímzés végett, akik a közismert minták szerint kihímezik.

A szűrposztó majdnem minden esetben fehér, hímzései pedig élénk és sokszínűek. Ha az alapszín fekete, akkor valamilyen világosabb barna vagy drappszínnel hímezik, itt-ott elszórva benne egy-egy alig észrevehető színes motívum.

A szűrszabó nem rajzolja elő a mintákat, mint a szűcs. A durva szűrposztóra ugyanis nem lehet rajzolni. Mégis hogy hímzésközben némi támpontja legyen a szűrszabónak vastag, u. n. ácsceruzával a főbb szimmetria vonalakat meghúzza és a fő virágelemeket kivágott sablonjait a szűrposztóra felrakja és a ceruzával körülrajzolja. Legelőször eze-

ket a fő virágmotivumokat hímezi ki, azlán a motivumok között levő üres tereket tölti ki egymásmellé rakott rozmaringlevelekkel, melyek egy szár mellett csoportosulnak.

Díszítőelemei nagyjából ugyanazok, mint a szűcséi. Fő díszítő eleme a rózsa, és pedig felül és oldalnézetben, továbbá szegfű, tulipánt, nefelejts, gyöngyvirág. Levéldíszje a rozmaring és almalevél. Állati díszítőelemet még kevésbé használ, mint a szűcs, díszítőelemei mindig virágok. A szűr-szabó azonban még annyi természetességre sem törekszik, mint a szűcs. A formában még úgy, ahogy, őrzi a virágot, de a színekben már szinte korlátlanul csapong a fantáziája. Az ábrázolt nyiló rózsa bimbója zöld,

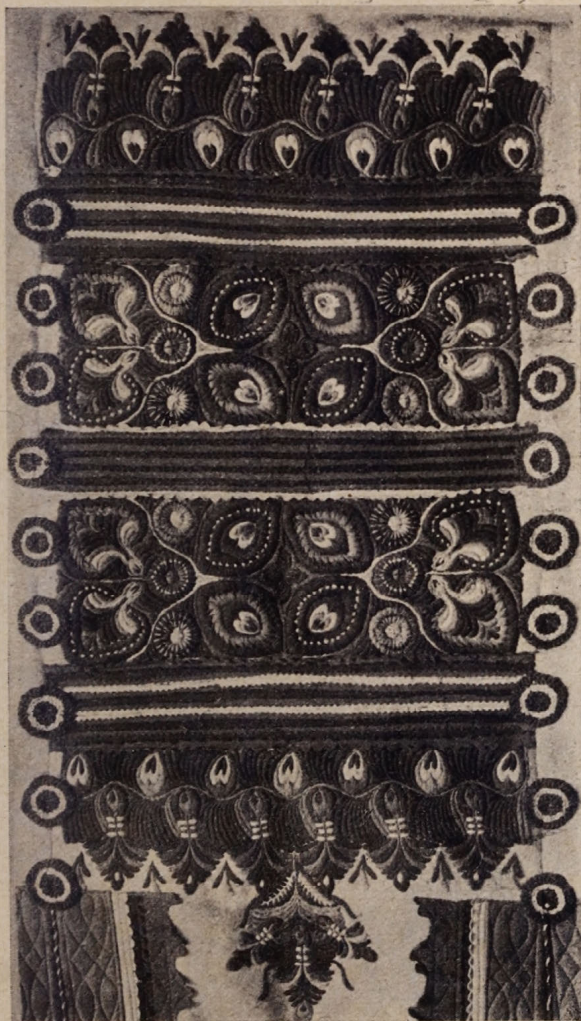

12. ábra Cifraszür gallérja Berettyóújfalu, Bihar m.

a szirmok egyik sora kék, a másik piros. Hogy az egész rózsamotivum a természetellenes színek miatt szét ne essen, az ellentétes színeket egy harmadik átmeneti színnel átöltögeti ezáltal a motivum egységét megvédi. A levéldíszekben lehelőleg ragaszkodik a zöld színhez. A leveleket mindig egy közepén futó ér körül kétoldalt helyezi el s az egyik oldal levelét sötétebb zöldre vagy feketére színezi. Ez az árnyékot jelképezi. Színezésben mint a szűcs, a sárgát ritkán használja, a kéket is nagyon alárendelten, legkedvesebb színe a piros, rózsaszín, buzérvö-

rös, bordó, meggyszínvörös, drappszin, fekete, fehér.

Míg a szűcs a bőrön gyakran laza csoportban hímezi virágait, úgy hogy a motívumok között a bőr alapszíne látható, a szűrszabó a díszítésre kijelölt foltot mindig teljesen betölti, vagyis a díszítő elemek között a szűrposztóból nem látszik semmi. Előfordul ugyan a szűcsnél is, gyak-

13. ábra. Szűrszaj. Polgár, Szabolcs m.

ran, hogy a rendelkezésére álló felületet hímzéssel teljesen betölti, a szűrszabónál azonban ez törvény. A virágelemek közti hézagok betöltésére a rozsmaringlevél szolgál, melyet nagy leleményességgel vezet mindenüve, ahol betöltenivaló üres tér van, és mégsem kelt zavaró hatást. A szűrszabó motívumai jóval nagyobbak, mint a szűcséi. A szűr

nagy ruhadarab lévén, egy diszebb példány kihímzése szintén megtartott egy hónapig.

A szűrt gyapjúfonallal hímezték; ritkán, kivételesen selyemmel is. Ha selyemmel hímezték, akkor nem durva szűrposztóra dolgoztak, hanem a finomabb, merino juh gyapjából készült vékonyabb, puhább u. n. *karszia* posztóra.

A szűr hímzésfoltja vidékről-vidékre változott, Leginkább hátul lecsüngő nagy széles négyszögletű gallérját hímezték ki, ezenkívül az oldalát, elül két oldalt a kihajtóját, ritkábban az ujjait, az alját.

A szűrök kihímzése is a jobbágság felszabadulása után (1848) vett nagyobb lendületet. Tetőpontját 1860–70 közt érte el, azután ugyanazon okokból, mit a szücs-mesterségnél mondottunk hanyatlani kezdett, majd a világháború kitörésével szembevetően aláhanyatlott.

A szűrnek is mint a bőrruháknak, volt applikált diszítése régidők óta. Az applikáció azonban a hímzés fénykorában teljesen háttérbe szorult, csak a múlt század 80-as éveiben vett nagy lendületet, amikor a varrógép divatba jött. Ettőlkezdvé az Alföld tiszántúli részén, különösen Bihar megyében az applikáció a hímzés rovására gyorsan terjedni kezdett. A hímzés virágkompozícióit fekete posztóból vagy vékony nemezéből kivágták és varrógépen rávarrták fehér szűrposztóra. Később mint a bőr-applikációknál, itt is színes posztódarabkákat vágtak ki s dugtak az egyes motívum alá, miáltal az applikációt színessé tették.

Erdélyben, — ahol ezt a magyar szűrformát nem viselték — a bihari applikált diszítésű szűr a múlt század 90-es éveiben jött divatba. Kezdetben nem is voltak szűrszabók Erdélyben, hanem parasztruha szabók, az u. n. *magyar szabók* kezdték mellesleg alföldi segédekkel csinál-

14. ábra. Szűrhimzés. Ipoly melléke. Nógrád m. Fábian Gy. rajza.

15. ábra. Szűrhimzés. Nógrád m. Fábian Gy. rajza.

tatni a szűrt. Ma már az alföldi szűr a székely és szászlakta terület kivételével csaknem az egész Erdélyben elterjedt; az Alföldön, a Dunántúl meg majdnem teljesen kiveszett. Az egykor híres szűrszabó központokból: Veszprém, Pápa, Szentgál, Szombathely, Kaposvár, Gyöngyös, Eger, Miskolc, Békéscsaba, Karcag, Hajdúböszörmény, Debrecen — csak ez az utolsó maradt, itt is meg vannak számlálva a napjai.

A felsőruhákról szólva meg kell emlékeznünk a csizmadia és papucsos mesterségről is, melyek a nép számára hímzett lábbeliket készítettek. A magyar paraszt nők régen színes; piros, sárga csizmában jár-

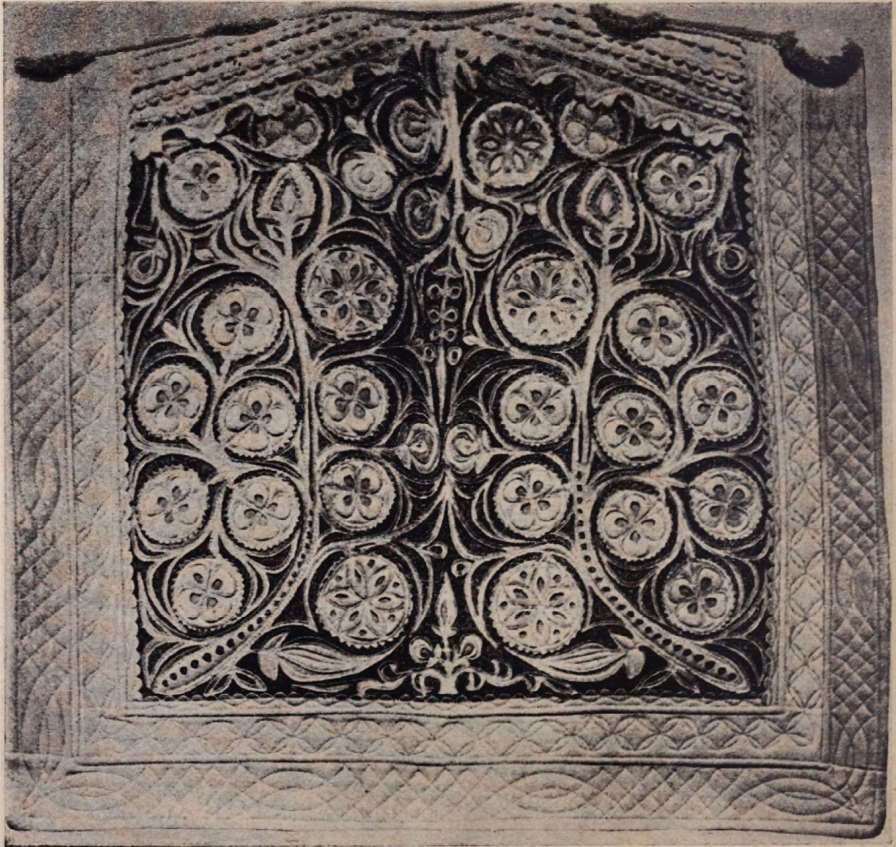
16. ábra. Applikált bihari típusú szüregallér, Debrecen.

tak, vagy ha feketét viseltek színes bőrapplikációval vagy színes selyem hímzéssel díszítették. Papucsot a szücsök és a szűrszabók is hímezték, melyeket a papucsos alakított aztán lábbelivé. Leginkább a palóc földön, a matyóknál voltak elterjedve a hímzett lábbelik.

Az eddig tárgyalt felső ruhaféléket férfiak készítették sőt azok is hímezték, a nők legfeljebb csak segédkeztek ebben a munkában. A továbbiak során a női népi ruhahímzésekről fogok röviden szólni.

A magyar köznép női szintén hímezték ruháikat, mint a tótok vagy oláhok. Sajnos, azonban a jobbágyság felszabadulását követő korszak-

ban a női viselet hamarosan az úri rend viselete után igazodott s a vászonruhavisélet a magyar köznép nőinél legtöbb helyen hamarosan eltűnt. A hímzett ingváll pl. napjainkig csak a Kalotaszegen, Torockón, Somogy megye egyes vidékein maradt meg. A kalotaszegi magyar hímzés technikája sajátos, sőt Európa keleti felén egyedülálló. Öltés-technikája olyan benyomást kelt, mintha zsinórból volna az egész díszítmény. Ez a sajátos öltéstechnika távol keleten, Bocharában és Indiában található meg. Hogy miféle kapcsolat van köztük, ez ma még nyílt kérdés.

17. ábra. Applikált szüregallér. Hajduböszörmény.

A gyári anyagból készülő női ruhához még néhol hímzett fejken-dőt viseltek, melyből különösen említésre méltók a dunántúli applikált fehér gyolcskendők Kapuváron, továbbá Fejér és Tolna megye némely községében. Szálánvarrással hímzett kötényeket pedig a Mátra és Bükk-hegység palóc női hordanak.

A férfiak fehéreműjét a matyó,- palóc-vidéken, az Alföld északi szélein, a Dunántúl szintén kihímezik. Azonban a haladó kor már itt is

más divatot teremtett s ezek a hímzések is lassanként kivesznek.

Utóljára hagytam a magyar női ruha-hímzés két igen jellegzetes típusát, s sárközi és a matyó hímzést.

Sárközi hímzés alatt leginkább a finom fekete fátolszerű anyagra cérnával hímzett fehér, vagy ritkábban színes hímzést értjük. Van ugyan a Sárközön egy laposöltéssel készült színes selyem hímzés is, ez azonban távolról sem árul el annyi finomságot, mint az előbbi. A sárközi hímzés szintén naturalisztikus mintájú, a teret teljesen kitölti, mint általában a magyar hímzés. Virágelemei rózsák, tulipánok, leveles ágak stb., rendkívül izléses és finom összeállításban. A díszítmények annyira aprólékosak, hogy természetes nagyságban le sem lehet rajzolni. Ma már csak Tolna megye néhány községében található, hajdan azonban nagyobb területen el voltak terjedve.

A matyó hímzés ma már szinte egész Európában ismeretes.

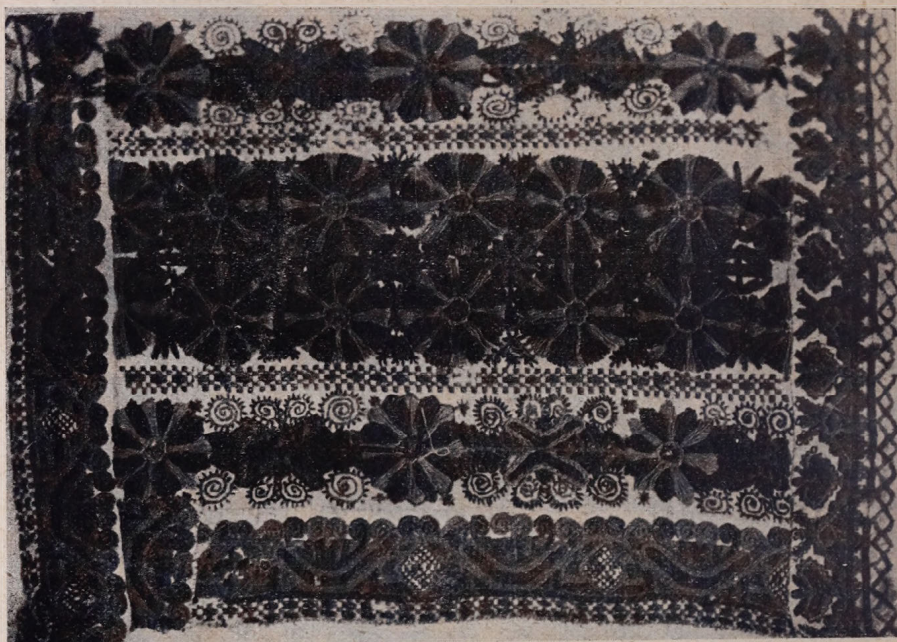
18. ábra. Szürapplikáció. Bihar m.

19. ábra. Ingváll. Sárköz, Tolna m.

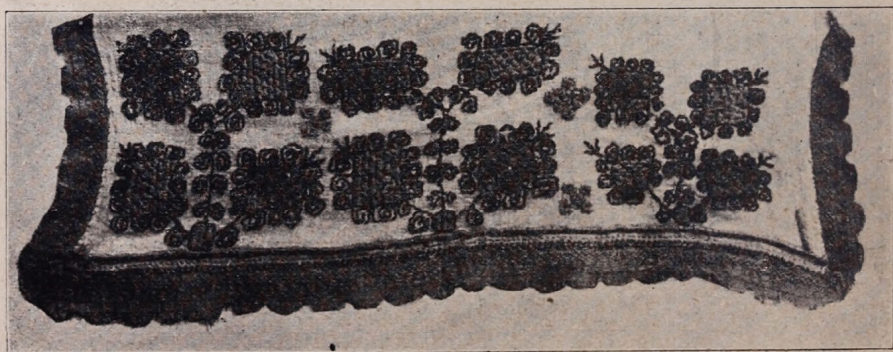
A matyó hímző nép volt már a multban is, múzeumaink több régi hímzésdarabot őriznek a mult század közepéről és elejéről. Sajátságos azonban, hogy ezek a régi hímzések nem egyeznek meg a mai u. n. matyó hímzésekkel. A régi matyó hímzések a palóc hímzésekre emlékeztetnek. Laposöltésűek és mintái erősen elstilizált virágok. Ez a hímzéstípus a mult század második felében színben és anyagban megtartotta

a régit, de motívumaiban nagyon kezdett közeledni a mai matyó szűcs-hímzésekhez. A múlt század 80-as éveiben a matyóság átvette a matyó

20. ábra. Ingvállhímzés. Buzsák. Somogy m.

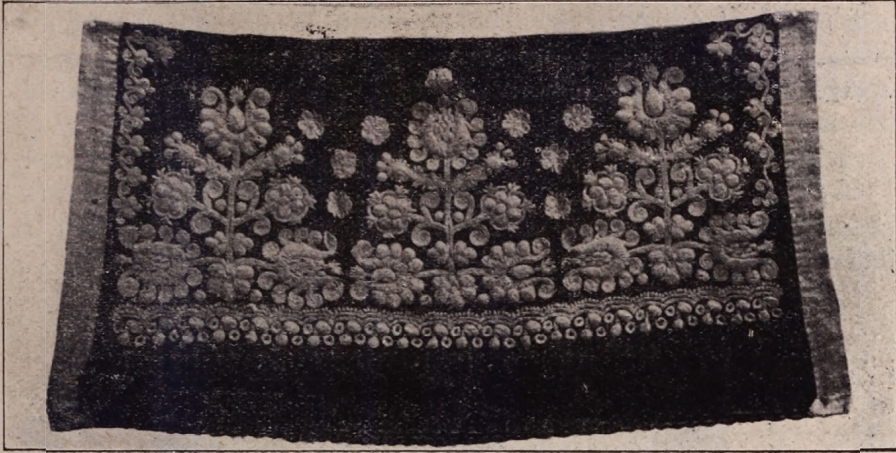
szűcs-hímzés egész formakincsét a hímzés technikával egyetemben. Ezen-túl már színes selyemmel és gyapju fonállal kezdték hímezni ködmöneik ősi mintáit.

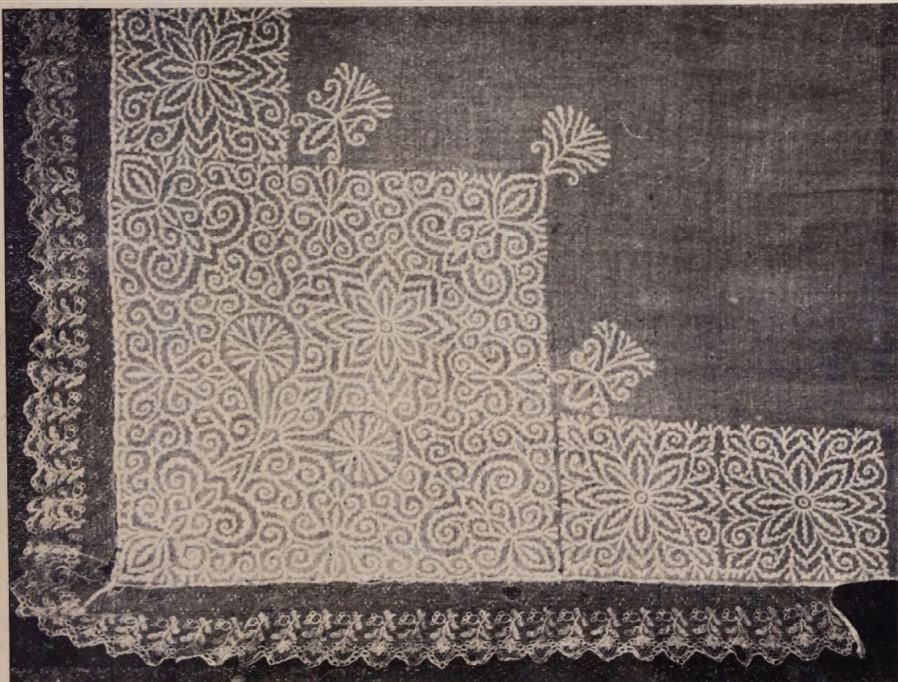
21. ábra. Biborvég, Sárköz. Tolna m.

A szűcs-hímzés tehát új életet lehel a matyó hímzésbe. A matyó nő azonban nem szolgailag másolta a szűcs-motívumokat, hanem saját ízlése szerint átalakította az eredetileg férfi hímzést. Mindenekelőtt elvetette

a szűcshímzés szigorú kompozícióját s az elemekkel szabadon dolgozott. Rövid idő alatt gyorsan kifejlesztette a mai matyó hímzés alapiát.

22. ábra. Hímzett főköttő. Sárköz, Tolna m.

23. ábra. Applikált fejkendő. Kapuvár, Sopron m.

Sajnos művészi érzék nélküli üzletemberek vették kezükbe a matyó hímzés ügyét és kereskedelmi cikket csináltak a matyó hímzésből. Ennek az üzleti matyó hímzésnek fő hibája az, hogy sem a matyó szűcshím-

zések kompozícióját, sem a matyó nő ízlésének megfelelő szabad előadást nem tette magáévá, hanem szigorú mértani koordinátákba helyezte el a matyó hímzésmotivumokat, azonkívül meghonosította a matyó, általában a magyar nép ízlésével ellenkező u. n. diszkrét színeket, s a matyó nőkkel olyan hímzéseket készített, mely a nép ízlésével ellenkezik.

Ujabbán a nép megint visszatért a matyó szücs hímzésekhez, melyekről meg kell jegyeznünk, hogy a magyar szücs hímzésfajok között is különállanak, vagyis a matyó hímzés, ha a szücs hímzésből támadt is, de minden ízében matyó.

24. ábra. „Pókos“ fejkendő. Kapuvár, Sopron m.

A matyó hímzések között — miket a nép a maga számára készít — legdíszesebbek a férfi- és női kötények. A férfiak, a fiúgyermekek ingeit is kihímezik, de leginkább csak vörössel.

A matyó hímzésnek is az a fő jellemzője, mint általában a magyar hímzésnek. Motivumai növényi eredetűek, főleg rózsák, szegfűk, császárszakállak. A főmotivumok közeit levelezés tölti ki. Az igazi matyó hímzés sem hagy a motivumok között üres teret, hanem foltban díszít. Színezésében az élénk színeket kedveli. Különösen a piros, karminvörös különböző színárnyalatait. Használja a kéket, lilát, sőt a szücs és szürhímzéstől eltérőleg a sárgát is.

A magyar pásztorművészet.

Irta: VISKI KÁROLY.

Köztudomású, hogy a magyarságot a népvándorlás vihara vetette mai hazájába több mint 1000 évvel ezelőtt s hogy a magyarság előbbi hazájában s ideiglenes szállásain vadász, halász, állattenyésztő nép volt, jóllehet honfoglaláselőtti török kölcsönszavai szerint a földművelést is ismerte. Mai hazájában is, mely a régiektől földrajzilag nem sokban különbözik, évszázadokig nomád földközösségben élt, nehezen, lassan, jobbára a kényszer nyomása alatt települt meg, akár oroszországi rokonnai, vagy a germánok. Minthogy a geográfiai viszonyok és történeti fordulatok ez ősfoglalkozások fennmaradásának sokban kedveztek, szinte napjainkig fennmaradt egy oly külön magyar társadalmi osztály, melyet pásztorok osztályának mondhatunk s amely, ha végső töredékeiben is, egy olyan ősi kultúra jeleit őrizte meg, melyet legalkalmasabban pásztor-kulturának nevezhetünk. E pásztor-kulturának része a magyar pásztorművészet, mely az európai parasztművészet internacionális és modern kölcsönhatásaitól többé-kevésbé mentesen, egy ősi, jellegzetesen lokális s a síkföldi pásztorélet sajátosságában gyökerező, keleti ízű népi művészet emlékeit őrzi. E művészet a természethez közelálló, de stilizáló, naiv, szín- és pompaszerető, nem individuálizáló, derült, optimisztikus, mint általában a síkföldi nomádé, s mint általában a népvándorlás korának emlékeié.

Pásztoréletünk multbeli gazdaságát a pásztorülethez fűződő, még ma is rendkívül gazdag nyelvi adattár, szókincs s gazdag oklevéltári anyag is őrzi. Semmi okunk sincs tehát feltételezni, hogy a mai pásztorság tárgyi világa s ebben művészetének alaptermészete, elképzelő és fogalmazó készsége újabb fejlődés volna, oly időben, mikor ez ősi pásztor-kultúra végső óráit éli. A magyar pásztorművészet tehát a kutató minden figyelmére érdemes. Hogy ma modern anyagokkal és szemléletekkel is dolgozik (spanyolviasz, választóvíz, grafit, modern népviselet stb.), ez művészetete szellemét természetesen nem érinti.

A pásztorművészet anyaga a pásztor környezete, foglalkozása köréből kerül ki. Leggyakoribb anyagok a következők: fa, csont, szaru, bőr, lószőr. Ezek adják a formát. Dísz, rátét, számára egyéb anyagok is vannak, valamint a tárgyak technikai kezelésére is nem egy anyagot használ, amelyről alább emlékezünk meg. Az Alföld fátlan területein sem hiányzik, de sokkal ritkább: a szép famunka, ellenben gazdag, változatos feldolgozáshoz jut az állati anyag: csont, szaru, bőr. Viszont a fa művészi megmunkálásának az ország erdős területei (Dunántul, Bükk, Mátra, Bakony, Zala, Somogy megye uradalmi, legelői, az Alföld északi pereme) adnak nagyobb lehetőséget. A díszítő anyagok, technikák, formák és díszítések egyébként is többé-kevésbé lokális jellegűek úgy, hogy ezek egyikéről-másikáról, vagy összességükről valamely adott pásztorművészeti tárgy származáshelye elég könnyen felismerhető.

1. ábra. Faragott bot kiterített rajzának részlete.
Csököly, Somogy m.

A pásztor maga készítette tárgyai általában kis méretűek; amit magának készít, rendszerint magával is hordozza: zsebében, szüre bekötött újjában, tarisznyájában, kezében vagy vállára vetve. Ha nyája után ballag, semmi holmiját nem hagyja magától messzire. Amit csinál, kiváló gondossággal, szeretettel csinálja; gyakran ideje is bőven van rá, különösen a juhásznak. Néha hetekig, sőt hónapokig is elbabrál egy-egy darabbal. Készítményére büszke s rendszerint nagyon nehezen válik meg tőle; nemcsak ő, de még unokája is, aki örökl. Ezért magyar pásztor-

művészeti gyűjtemény egybeállítására minden más népművészeti gyűjtésnél nehezebb munka. Az egyes daraboknak vagy tárgycsoportoknak nincs napi ára. Ami másnak készült, rendszerint barátságból készült. Mindazáltal vannak híresebb faragók, ostorfonó stb. pásztorok, akik megrendelésre is dolgoznak, többnyire természetben való fizetségért. Egyes dunántuli faragó pásztorok télen háziiparszerűen is foglalkoztak különösen botok, de háztartási eszközök, sőt bútorok faragásával is. Ezek másodrendű értékűek. Legjobb értékek azok, amelyeket a pásztor magának mestersege eszközével csinál. Ezekben van a legtöbb üdeség, elevenség, aprólékos gondosság, derűség, humor. Bár minden pásztornál találunk több-kevesebb művészies munkálatú tárgyat, az egyes pásztor-kategoriák (csi-

kós, gulyás, kanász, juhász) között a juhászok a legnagyobb művészek, (— az ő pásztor munkájuk viszonylag a legkönnyebb s nekik van a legtöbb idejük —); többnyire juhászok dolgoznak más hivatású pásztoroknak is. Minden pásztor-kategória arra a darabra legbüszkébb, amely mintegy szimbolizálja sajátos foglalkozását; gulyás a botjára, csikós ostorára, juhász kampójára, kanász baltájára. Mindezekből nemcsak eggyel rendelkezik. Mindenesetre van legalább egy mindennapija és egy ünneplője. A dunántúli számadó juhásznak egész gyűjteményt faragnak bojtárjai. Kedvelt foglalkozását mutató, jellemző eszköze akkor sem maradhat el tőle, ha ünnepel: búcsún, vásárban. Ez az ő „címe“, „címere“. A kiváló darabot így nevezi: „címeres“. A címeres darabnál azonban az ő szemében nem az a fő, hogy mentül cífrább legyen, hanem az, hogy az ősi, kipróbált, hagyományos anyagnak, formáinak, technikának tökéletesen megfeleljen. A dísz mellékes járulék. A magyar pásztor művészet nagy multjának egyik bizonyossága az enemű tárgyak körüli kényes igényesség; a másik: a tárgyak részletekbe menő, gazdag szókincse.

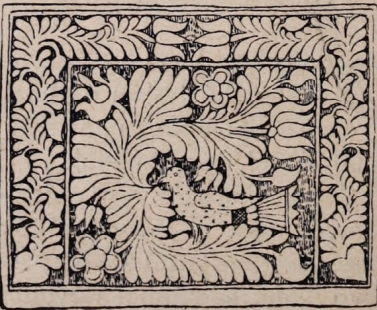
A magyar pásztor művészet alkotásait anyagszerint haladva a következőkben tekinthetjük át:

1. Fa. Ebből az anyagból a következő említésre méltó holmik készülnek: bot, ostornyél, juhászkampó, baltanyél, báránnyel, kásakavaró, bicskanyél, edény alá való koszorú, sótartó, kenőcstartó, tükör, borotvatartó, ivóedény, kutyakolonc, gyufatartó, furulya, dudafej, pipa, pipaszár, óralánc; ezeken kívül — mint fentebb említettük, — készít némely pásztor számtalan háztartási és házberendezési eszközt, játékfélét s egyebet is, ezeket azonban, mint nem a pásztorélet körébe tartozó tárgyakat, ez alkalommal nem említjük.

Megmunkálásra természetesen nem minden fa alkalmas vagy érdemes. Apró zsebbeli tárgyat leggyakrabban kecskerágó-, éger-, és jávorfából készítenek. Botnak, kampónak a somfa, galagonya-, vadalma-, szilvafa alkalmas. A gulyásbot leggyakrabban magánosan növény fiatal tölgyfából (árvatölgy) készül. A kőris- és meggyfa a legalkalmasabb pipaszárnak. Az ostornyél legkedveltebb anyaga a szilvafa. — A botfélének szánt fát gondosan kezelik. A kérget sohasem hántják késcélével, mert ez a fa színét meg-

2. ábra. Spanyolozott tükros.
Somogy m.

3. ábra. Faragott és spanyolozott tükrösök, karcolt szaru-sótarló.
Somogy m.

sértené, hanem tűz fölött megpirítják, s ha tűzön forgatva kérge föl-paltogott, gyepen földhöz csapkodják. Barna szín nyérése végett trágyadombba ássák el, vagy istálló hídlása alatt tartják, majd hogy szagát elveszítse, vízben áztatják. Faragás közben zsirozzák, faggyazzák, hogy a nap heve meg ne repossze. Egy szép piros ostornyélnek való szilvafa, vagy egy, a hagyományos mértékeknek megfelelő, juhász kampónak való sofa a faragó magyar pásztor számára a legkedvesebb ajándék; akár-csak a havasi pásztoroknak a gyufa, dohány vagy puskapor. A legtöbb pásztornak csak egyetlen szerszáma van: bicskája. A mintegy mellék-foglalkozásként faragó dunántúli pásztoroknak azonban egész kis műhelyre való felszerelése van: bicska-pengéből reszelt fűrész, véső, kalapács, harapófogó, reszelő, cirkalom, satu, bádognyíró olló, simításra való üveg-cserép stb. Némely pásztor újabban lakozza is a tárgyait; de a kecskerágó-, dió-, szilfafát csak olajozni szokták lenolajjal. E célra a pásztor

4 ábra. Fából faragott juhászkampók. Somogy m.

maga csinál magának ecsetet lószőrből. A fatárgyak többszínű színezése különösen Dunántúl szokásos. Ilyen munka alá általában a világos színű fákat használják. A fa színezése régebben csupán növényi festékekkel történt (pl. ökörfarkkóróval sárgára, bürökkel zöldre, berzsennyel vörösre, stb.) újabban azonban minden alkalmas anyagot felhasználnak: ruhakékítőt, színes festőpapírost, tintaceruzát, grafitot stb. Ha a kész tárgyat lakkozzák, a faragvány zöldnek szánt részeit kékre festik, mely szín a lakk alatt zöldnek látszik. A kész munka csiszolására a zsúrlófű szolgál, (amit a juhász egyébként is használ elletéskor, kérges keze megsimítására.) Sárga színezésre a választóvizet is használják.

A faragás technikái között a véséssel, plasztikus kifaragással, domború és lapos relief-fel egyként találkozunk. U. n. ékrovásos technika

(Kerbschnitt) a magyar pásztorművészetben úgyszólván elő sem fordul.

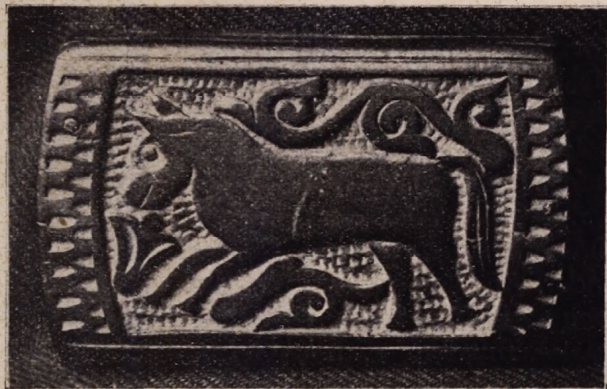
A vésett holmi díszítésének egyik sajátos módja az u. n. *spanyolozás*, azaz spanyokviasszal való díszítés. Erre a célra a fekete, zöld, sárga, kék, piros, sőt lila spanyolviasz is használatos. Ennek a technikának azonban bizonyára ősi formája az, amely a díszítmény egyszerű bekarcolásából s e karcolatoknak a használat folyamán való szennyes betömődéséből áll. Ezt a betömődést a pásztor ma már előre megcsinálja úgy, hogy kormot, puskaport faggyúval kever s ezt keni a karcolt árkokba. Ugyane célra régebben az u. n. *kalapzsírt* is használták, azaz a

5. ábra. Tükrös. Veszprém m.

részben kívülről megszírozott, részben zsírral kent hajától zsírosodó s szennyeződő kalapjáról szerezte a tapadó fekete masszát. Ennek a most említett primitív technikának fejlettebb fokozata a spanyolozás, mely a dunántúli (Somogy, Zala, Veszprém m.) pásztorművészeti tárgyak nagy körére különösen jellemző. Némely darab a rekeszes zománcmunkára emlékeztet s a technikai eljárás lényegében egyező is ezzel. A spanyolozás számára készült famunka karcolatai vájatokká bővülnek, az ornamentum egyes részei vályuszerű mélyedések, az oldalakon kissé alá-

vésve, hogy a beleszánt anyag ki ne essék belőle. Az ekként tervszerint kivésott, kivájt árkokat a pásztorművész úgy tölti ki, hogy a vájatokba apró spanyolviasz-darabkákat helyez s ezeket tűznél megmelegített bicskával vagy más alkalmas szárszámmal belenyomkodja, szétkeneti. Ha a spanyolviasz megkeményedett, az egész felület megcsiszolja, még pedig legvégül a zsurlófüvel, mert ennek a nyoma a „legkényesebb”. A kész spanyolozott munkát nem szokták lakkozni, sőt olajozni sem, legfennebb némi méhviasszal fényesítik, de legtöbbször a használat adja meg fényét, patináját.

6. ábra. Gyufatartó. Dunántúl.

7. ábra. Fából faragott gyufatartó. Zala m.

faragást vagy a sík díszítményszerű karcolást, spanyolozást nem alkalmazták következetlenül. A két technika együtt is előfordul, de bizonyos tárgyakon csak az egyik, vagy csak a másik. A kenőcstartó, sótartó rendszerint sík díszítményű, a tükörtartók egy csoportja domború faragásos, a másik spanyolozott. A pipaszár gyakrabban karcolt, a sétabot faragott, a furulya spanyolozott stb.

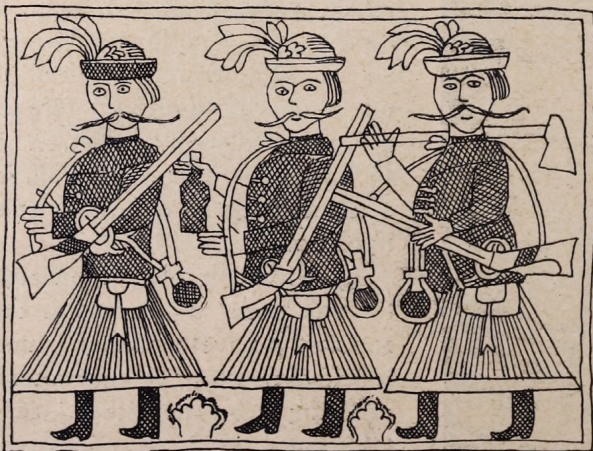
A fentebb felsorolt pásztortárgyak közül a jellemzőbb darabokat a következőkben ismeretjük vázlatosan. A juhász-kampó (kampós bot) a nyájbeli jószág kifogására való. A pásztorság csak magának csinálja. Ennek az eszköznek a kampója díszes, különösen az ünnepi. Leggyak-

rabban kosfej formára van kampója vége kifaragva a lényeges jegyek oly biztos ismeretével s az előadás olyan tökéletességével, amit csak

ezredéves gyakorlat adhat. *Sétabotot* a pásztor inkább másnak farag, urának, urasági tisztviselőnek, jegyzőnek stb. Magának nem. Szemre ezek a legdíszesebb példányok. Van olyan bot, melyen képen s írásban a magyarság ezeréves története van bemutalva, a pásztor által legfontosabbnak tartott mozzanatokkal, pl. eképpen: „A magyarok bejövése 893. — Árpád fejedelem, Lehel vezér. — Bagol András munkája, éljen a bot gazdája. — A szigetvár ostroma 1566. A hős Zrinyi. — Isten ostora, Rózsa Sándor. Készült — Kivadáron, Somogy megyében, Nagyatádi járásban. — Talpra magyar, hi a haza. Petőfi szavai. — Éljen a szép magyar haza 1848. — Kutya német tönkretette, Kossuth, Petőfi éljen! Kivadár”. — Az efféle darabok a pásztor világképére, politikai állásfogl. láására nézve mindenesetre jellemzők, de művészetére nem az efféle darabok a legjellemzőbbek. — A *kásakavaró* a köleskása, szárított téztaféle, paprikás stb. megkavarására való ősi eszköz. (Az extenzív állattartás pásztorai kint laknak a legelőn s maguk főznek maguknak). — A *bárányjel* a legkülönbözőbb tárgyakat ábrázoló, fölfűzhető páros fadarabka (rendszerint hársfából faragva); páronként ugyanazt a tárgyat ábrázolja egy nagyobb és egy kisebb formában. A nagyobbat az anyajuhra, a kisebbet a bárányára kölik, hogy az ellés utáni napokon összetartozásukat fölismérjék. (Három napon túl enélkül is köteles a pásztor az összetartozó jószágot fölismerni.) Rövid használat után madzagra fűzve elteszik a következő elletés idejére. E bárányjelek ilyenfélét ábrázolnak: ásó, kalapács, járom, torony, ház, patkó, makk, rózsa, csillag, kerék, hal,

8. ábra. Spanyolozott tükrös. Somogy m.

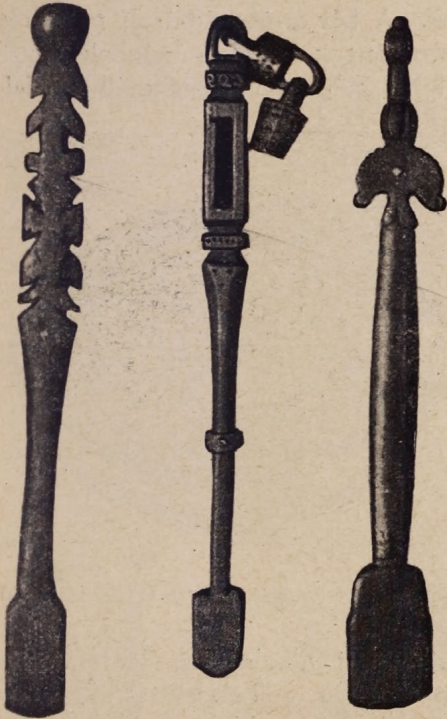
9. ábra. Tükrös karcolt fedele. Lengyeltóti, Somogy m.

10. ábra. Bárányjelek. A nagyok az anyajuhra, a kicsik a bárányra kölik. A pásztor az összetartozó jószágot fölismerni.) Rövid használat után madzagra fűzve elteszik a következő elletés idejére. E bárányjelek ilyenfélét ábrázolnak: ásó, kalapács, járom, torony, ház, patkó, makk, rózsa, csillag, kerék, hal,

csónak, evező, kanál, pisztoly, ágyú, kard, kereszt, mángorló, lakat, fűrész, lókefe, ekevas, fűrő, balta, sarló, szék, bicska, kásakavaró, stb. — A *kenőcstartóban* a férges állat orvoslására való zsírt tartja a pásztor. — A *borotvatartó* és *gyufatartó* rendszerint furlangos zárral van ellátva, hogy a gyerek hozzá ne nyulhasson. — A *tükrőtartó* („tükrös”) kerek, négyszögű, négy sarkán letompított, vagy ívesen hajlított oldalú, rendszerint sarkon kétfelé nyíló, vagy kihúzható fedelű kis doboz, melybe tükrő van erősítve s külön rekeszében a bajuszpedrő van. (A bajuszpedrőt a pásztor maga is megcsinálja: bárányfaggyú, viasz, szagos menta s egyéb

szagos virágok, ragadós nyárfabimbó főzetéből.) Ebből a tükrőből borotválkozik gazdája s ebben pödörgeti bajuszát, amire nagyon kényes. A bajusz-forma *főtípusainak* jelölésére 25 szóval rendelkezik a magyar nyelv. Az álmeneti formák száma nagyon sok. A pásztorművészet emberábrázolásaiban a bajusznak középponti jelentősége van. — A síkdíszítmény-jellegű spanyolozás legszebb példái a tükrösökön vannak. — Az *ivóedény* egy darab fából készül: füle plasztikusan faragott, oldala domború relief-díszítésű. Sohasem spanyolozott.

A pásztorművészet ornamentikájának elemei virágok, állatok, alakos jelenetek. Szembetűnő a térkitöltés iránti különös érzéke. A díszítmény a térbe valóssággal bele van tervezve, jóllehet az előzetes megrajzolás nem

10. ábra. Kásakavarók. Kecskemét.

szokásos, csupán egyes dunántúli pásztorokról tudjuk, hogy a díszítményt előzetesen „kijelölik”, azaz fölrajzolják. A virágok közül gyakori a tulipán, rózsza, szegfű, nefelejts; leggyakoribb azonban a rozsmaring apró levelű koszorúja. Semmi sem idegenebb tőle, mint a naturalisztikus ábrázolás. A művész főgondja a tér helyes kitöltése, a színek ízlése szerinti elosztása, még úgy is, hogy a rózsza szirmai váltakozva más-más színűek. Szívesen ábrázol fát is, madárral vagy más állattal, a legnagyobb mértékű leegyszerűsítéssel. A maga állatai (disznó, kutya, kos stb.) ismerelé-

ben s lényeges jegyeinek hangsúlyozásában nagy mester, akár síkban ábrázolja, akár kifaragja. Szívesen ábrázol egymással küzködő állatokat, akárcsak a népvándorlás korának művészei. Különösen szép plasztikus állat-ábrázolásokkal találkozunk az egyébként sík díszítményű sótartók, kenőcstartók födelén. Sajátos stilizáló modora van az emberábrázolásban. Ebben fő gondja a ruha gondosan stilizált ábrázolása; emberalakjai néha arányaikban fantasztikusak, de mindig igen finom részletességgel gazdagon felöltözöttek. A bajúsz ábrázolására különös gond jut. Emberalakja rendszerint „betyárt” ábrázol, amint mulat szeretőjével, cigány és piros bor mellett, — ha már kéznél van a piros spanyolviasz —) vagy küzködik elfogására rendelt csendőrökkel. A betyár-ábrázolások nagy része nem egyéb, mint bizonyos népi hagyományok, dalok, románcok illusztrációja. E dunántúli pásztrok között tehát még együttesen található fel a népköltészet s annak népművészeti illusztrációja. Efféle alakos jelenet néha sorozatban is előfordul boton, baltanyélen, furulyán s általában rúdszerű darabon, ahol haránt osztott csíkokban van a jelenet elosztva; az elválasztó csíkok pedig más díszítményekkel vannak kitöltve. Ugyanilyen formájú darabokon gyakori a kígyó is, nem

11. ábra. Fából faragott ivóedény. Mátravidék, Heves m.

mintha ma már valamely jelentése volna, csupán azért, mert alkalmasan kanyargatható e hosszú tárgyakra. Míg a dunántúli pásztor emberalakos ábrázolásai között leggyakoribb a dolgozó vagy betyár, addig az Alföld északi pereme fölött húzódó magyarság, nevezetesen a Bükk- és Mátrahegység pásztornépe gyakrabban ábrázol vadállatokat, vadászjeleneteket: térdelve legelő szarvast, vagy kannal viaskodó kutyát stb. E vidéken már nem szokásos a spanyolozás, a sokszínűség, s általában hiányoznak a Dunántúlra jellemző finom részletező ábrázolások, amelyek közt gyakran akadunk iparművészi tekintetben tökéletes darabokra. Nyugatról, északról a fátlan Alföld felé haladva a famunka gyérül s egyszerűbbé válik, de az Alföld keleti részén, pl. Biharban már újra találkozunk figyelemre méltó famunkával, nevezetesen borotvatartókkal, tükrökkel s különösen rendkívül gazdagon díszített ostornyelekkel, amelyek-

12. ábra. Tülkök, A felső : Ung ; a többi : Zemplén m.

ről alább emlékezünk meg. Külön ki kell emelnünk az Alföld nagy közlegelőin (pl. Kiskunság) élő pásztorság igen ősi ízű fából faragott *kásakavaróit*.

2. Szaru. A magyar pásztorművészet egy másik szembetűnő megjelenítő anyaga a *szaru*, amelyből kanászkiürt, ivóedény anélkül is készül, hogy természetesen adott formáján változtatnának. Azonban nagy mester a pásztor a szaru alakításában is. Keresztben elvagdálja s főzve, tűzön melegítve megpuhítja, aztán így melegen, fából faragott formára húzza, mellyel a keresztmetszetet oválissá, kerekké, négy- vagy sokszögűvé formálja, fával befenekeli, tetejére ugyancsak fából díszes domborműves fedelet farag. Így készít ivóedényt, sótartót, kenőcstartót, kaszafenkőtartót s egyébbet, melyeket leggyakrabban karcolással díszít és a fent említett módon feketíti be a karcolatokat, vagy a körülkarcolt díszítményeket választóvízzel festi sárgára. Az apróbb szarutárgyak díszítményei általában egyeznek a főt említettekkel, valamint a spanyolozás is elég gyakori a dunántúli darabokon. A kanászkiürtnek a szarv sajátos formája és görbületei

13. ábra. Karcolt és spanyolozott kanászkiürt. Bata, Tolna m.

miatt az apróbb tárgyaktól eltérő díszítése van. Rendszerint nagyobb virágból (rózsából) indulnak ki az indaszerűen vagy levelenként kanyargó díszítmények, melyek minden naturalisztikus elemtől távolállanak. A legszebb ily kiürtök az Alföld északkeleti részein találhatók, de klasszikus példányok vannak Dunántúl is. Igen szép példányt ismerünk pl. Tolna megyéből, amelyen, spanyolozással színesen ábrázolva, a mese hőse viaskodik a sokfejű sárkánnyal. Egyes darabokon — pl. a veszprémi múzeumban — gyönyörűen faragott felírásokkal is találkozunk. A szaru a pásztorművészetnek, Erdély kivételével, az egész magyarság területén kedvelt anyaga. Pásztorművészeti tárgyainknak majd annyi része készült szaruból, mint fából. A szaru használatát azonban megnehezítik a modern állategészségügyi intézkedések, úgy, hogy ma már a pásztor is nehezen jut nyersanyaghoz, a legtöbb esetben a fésűsmestertől szerzi.

3. Bőr. Amennyire magától értetődő, hogy a pásztor szaruból dolgozik, ép oly természetes, hogy a *bőrféléknek* is mestere. Különösen

sziijmunkái között akad bőséggel olyan remeklés, amitől tökéletesség dolgában minden modern sziijártó-mesterség messze áll; vannak oly technikai remekfogásai, amelyeket — Herman Ottó tapasztalatai szerint — Budapest legkiválóbb sziijártója sem tud megcsinálni. A bőrmunkának is, mint általában a pásztorművészet minden ágának, a juhászok a nagymesterei. Ősi soron, a juhász a magyarság szűcsmestere. Még a közel multban is nemcsak a pásztor, de általában a magyar parasztság körében általános volt bizonyos bőrruhafélék viselete. Egy-egy magyar városban, alföldi nagyközségben a „magyar szűcsöknek“ százai dolgoztak. E ruhafélék általában a juhbőrből készültek. A juhászok nemcsak a

14. ábra. Karcolt és spanyolozott kanászkürt kiterített rajzának részlete. Báta, Tolna m.

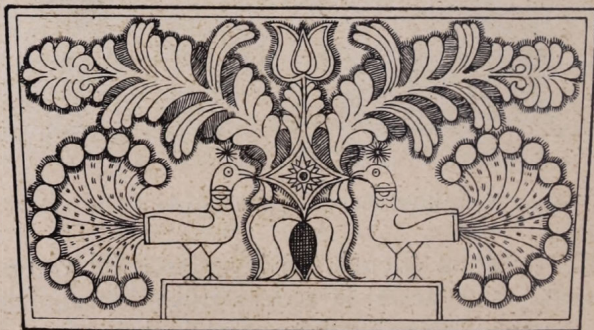
sziijmunkához értenek, de javarészüket föl van szerelve a szűcsmesterség primitív eszközeivel is s egyszerűbb bőrruhafélét még ma is készítenek. A remekbe készült dohányzacskónak még ma is a juhász a mestere. Ért a bőrmunkák sziijjal, irhával való megfűzéséhez, varrásához. Hogy a magyar bőrruhafélék későbbi mestere, a „magyar szűcs“, oly sajátosan, jellegzetesen magyar himző- és applikáló ornamentikával dolgozik, az nyilván a pásztorság útján hozzászarmazott ősi diszító hagyományoknak köszönhető. E himző művészetéről részletesen egy másik jelentés emlékezik meg, e helyen tehát ezeket mellőzzük, csupán néhány

apróbb bőr- és szíjtárgyról szólunk, amelyek nem ruhafélék s amelyekkel a szűcs vagy más mesterember nem foglalkozik, vagy ha foglalkozik, még nem érte el a tökéletesség pásztori színvonalát. Ilyen mindennek előtt az ostor, mely főleg csikósnak, kanásznak eszköze: a csikós-
nak „címeres“ darabja. Terelésre használják. Az ostornak kb. husz részét különbözteti meg a pásztor, nevezi el külön-külön szóval. Ma leggyakrabban — a könnyebben hozzáférhető kutya-
bőrből csinálják: de igazi anyaga elvetélt borju vagy csikó bőre. Dunántul ritkábban szarvasbőr is. Az ostor legnagyobb szépsége tökéletes technikája. Béle kenderkötél, (néha selyemkendő is), erre fonják rá az ostort 6-8-12-16 ágból; kukoricaszemre, búza-
szemre, hosszúszemre, kígyóhátra stb., aszerint, hogy hány ágból készül és hogy fonás közben az ágakat szorosan veszik-e

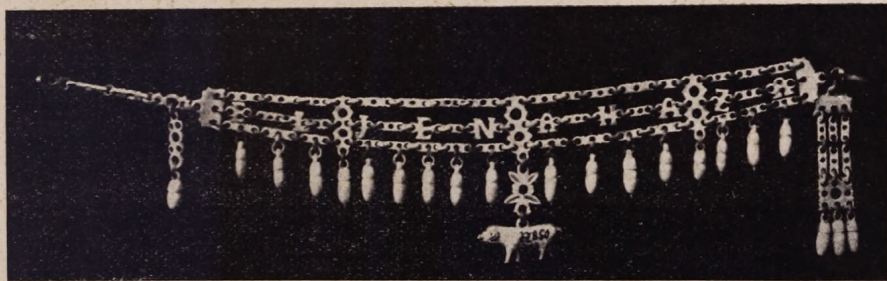
15. ábra. Szaru-sótartó. Taszár, Somogy m.

vagy lazán aláeresztik. Minden technikai fogásra pontos szabályok vannak, úgy az ostor fonására, mint az ostortól a nyélig terjedő 8 rész megalkotására nézve. Ugy az ostoron, mint a nyélen ugynevezett pillangók vannak, körülcsipkézett kilyuggatott hórda-
darabok, melyek néha apró rézgyűrűkkel (ringli) is díszítve vannak. A pillangók bőre néha színesre festett. A nyél alsó végén hasonlóan díszített u. n. *sallang* van, közbül hosszában végighasítva, hogy ennélfogva csuklóján tartassa gazdája. A nyél rendszeren szilvafa, dús díszítéssel. A nyél díszítménye lehet faragás, esztergályozás, szíjvitézkötéssel való díszítés sűrű pillangózással, csont- és szaru-rátétmunka, valamint sárga- és vörösréz-berakás, szögecselés stb. A díszítésbeli kényességre egyik jellemző példa, hogy az appliká-

16. ábra. Karcolt szaru-sótartó. Somogy m.

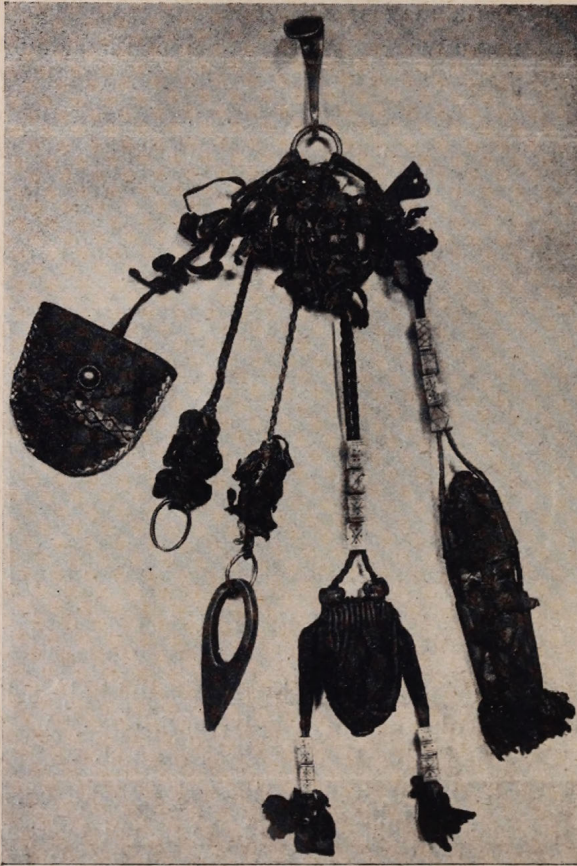
landó szarudarabok fölszegezésére ugyancsak szaruból farag apró szögeket a mester s ezek útját, hogy el ne görbüljenek, előbb árral megcsinálja, csak azután veri be őket. Az ostor, melyet a nyél felé vezető, egymásba kapcsolódó szijjkarikái miatt (— melyek az ostor könnyű mozgását, „esését“ biztosítják —) általában *karikás*-nak is nevezzük, bár a pásztorok ritkán nevezik ennek. Mind az ostor fonásában, mint nyele díszítésében a tiszántúli és alföldi pásztorok állnak első helyen. Ujabban szijjgyártók is csinálják, de munkáik meg sem közelítik a tökéletes pásztori alkotásokat. — Egy másik népművészeti szempontból igen figyelemreméltó pásztormunka az u. n. *késztség*, melynek két külön része tapló- és kova-tartó *erszény* és csiholó acél, másik pedig az u. n. *hüvely*, melyben zsebkését tartja a pásztor. E két rész szijjon karikára van akasztva, a karikán — többnyire kanálnyeléből hajlitott — akasztókampó, amelynél fogva az egészet övébe akasztja, elül, kissé oldalt, úgyhogy mintegy díszes ékszere is egyttal gazdájának. A késtök erős marhabőrből készül,

17. ábra. Szaruból és csontból faragott óralánc. Felsőseged, Somogy m.

rájáró fődéllel, az erszény juhbőr. Mindkét darab szijjfonatokkal, szijjgombokkal (*boglárokkal*), sallangokkal és pillangókkal van díszítve. A szijjfonaton ezenkívül csontból készült *boglárok*, *kupáncsok* is vannak, gyöngy-sorszerű díszítmény, néha gömbalakú sárgaréz-gombokkal váltakozva. A csontgyöngyöket is a pásztor maga készíti. A késtök ezenkívül belepontosított díszítéssel is meg van rakva. Régebben domboritással díszített bőrvöet is viseltek, ezek azonban ma már a nemzetiségek (oláhok, tótok) felé húzódtak, mint nem egy ruhadarabja, díszítménye, technikája a magyarnak. Szépeket látni ezekből erdélyi magyar mesteremberek kezéből, melyeket ma már csak oláhok számára készítenek (pl. Tordán, Nagyenyeden stb.) — Ugyancsak az Alföldön gyakori a bőrből készült gyufatartó és bugyelláris, melyek színes irhával vannak megfűzve, díszítve, gyakran bőrpillangókkal is fölszerelve. Minthogy a pillangó gyakran lefoszlik, leszakad, bő tartaléka van a pásztornak belőle. A bőrt háromszögű darabokra vagdalja, kicsipkézi, lyuggatja és madzagra fűzve tartja

tartalékban. Szerszáma kevés: szíjhasogató, lyuggató, csipkéző, ár és bicskája. Több szerszáma, egész szíjgyártó felszerelése van egy-egy kiskunsági pásztornak, aki t. i. nyeregkészítéssel („magyar nyereg”) is foglalkozik. E magyar nyergek is, miként az ostorok, az ősi gyakorlat oly tökéletességével készülnek, amivel a hivatalos nyerges nem versenyezhet. A bőrholmi közül nem hagyhatjuk említetlen a dohányzacskót,

18 ábra. Készség. (Tűzszerszám, késtok, erszény.)
Nagykunság.

amelyet sellangok, csont- és fémpipapiskálók díszítenek. Domború díszítésű szép pásztortáskák különösen Dunántul készülnek.

4. Lószőr. Még csupán a lószőrről kívánunk röviden megemlékezni. Ennek a csikós a mestere. Lószőrből készült régen a ló lábára való nyűg, békó, ma persze már kenderkötél, a közeli multban acéllánc. Lószőrből készül a hortobágyi csikós kaplójára való zsinór, készül belőle borotválkozó pamacs, melynek nem ecsete, hanem színes lószőrrel befont fogantyúja érdemel meg minden figyelmet. Készül belőle tűtartó finom láncokkal, gombokkal, gyűrűkkel, csüngőkkel, melyek nemcsak a figyelmet, de a bámulatot is megérdemlik. A lószőr-

ből font gyűrűk az oroszországiakkal tartanak rokonságot.

Végül röviden említenünk kell, a lopótökből készült u. n. *kobak*-ot, amelyben italt tart a pásztor. Általában a szaru tárgyak módjára díszítik: karcolással és spanyolozással. Remek darabok a Dunántul déli megyéiben találhatók.

Jelentésünk lényege, hogy Közép-Európa egyik sík területén a magyar Alföld s az ezzel szomszédos erdős dombvidék magyarsága kezén egy sajátosan lokális ízű népművészeti ágazat éli utolsó óráit, mely egy több mint ezeréves, fontos s évszázadokon át a gazdasági élet gerincét tevő ősfoglalkozásnak volt művészi kísérője; egy emberfajtanak a sajátos pusztai életben gyökerező sajátos lelkülete művészi megnyilatkozása, amelyet minden más foglalkozású társadalmi osztály művészeténél kevésbé érintettek az európai parasztművészetek hatásai.

Oly művészet ez, melynek lényegét, szellemét a haladó, modernizálódó élet, környezet vagy a divat a legkevésbé érintette s amely az utóbbi évszázadok során csak pusztulhatott és nem fejlődhetett: mint ahogy pusztult s nem fejlődött az ősi formájú magyar pásztorélet. De még így romjaiban is olyan színvonalat reprezentál, amelyet csak egy ősi, viszonylag magas szintű nomád kultúrával való szoros kapcsolata tud megmagyarázni.

15. ábra. Kobak. Szentimre, Somogy m

Magyarországi népzenei kutatások.

Irta : BARTÓK BÉLA.

Engedjék meg, hogy néhány szóval beszámoljak arról az eredményről, amellyel Magyarországon az eddigi zenefolklore-kutatások jártak.

A háború előtti Magyarország a zenefolklore szempontjából egyike volt a legérdekesebb és legváltozatosabb területeknek. Az, hogy a magyarlakta terület volt a magyar tudósokhoz a legközelebb álló, magától értetődik, már csak nyelvi okoknál fogva is; tehát ezen a területen kezdtük meg a munkát. Azonban hamarosan a nemzetiségek lakta országrészre is kiterjesztettük munkálkodásunk terét, mert a zenefolklore-kutatások egyik legfontosabb célja, az összehasonlító zenefolklore-tanulmányok, csakis így váltak elérhetőkké. Ebben a törekvésünkben a hivatalos köröknél, nevezetesen a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának vezetőségénél teljes megértésre találtunk, úgyhogy munkánkat nagyobb részben annak az intézetnek anyagi és erkölcsi támogatásával folytattuk. E támogatás fejében viszont a gyűjtött anyag nagyrésztét a Néprajzi Osztálynak szolgáltattuk be.

Természetesen kezdettől fogva fonográffal dolgoztunk; ennek a gyűjtési eszköznek fontosságát, azt hiszem, e helyen felesleges hangoztatnom. Sajnos, nem minden dallamot rögzíthettünk meg fonográffal: erre nem futotta volna a pénz. Ezért az egyszerűbb dallamok gyűjtésénél, amelyeknél a fonográffal történő megrögzítés nem annyira fontos, csupán lehetőleg gondos feljegyzésre (lekótázásra) szorítkoztunk.

A nagyobbarányú gyűjtési munkálatok a múlt század utolsó éveiben indultak meg Vikár Béla ismert folkloreistánk munkájával; ő egyike volt az elsőknek, akik gyűjtési célra fonográfot használtak. Zeneileg képzett nem volt, ezért felvételeit később mások jegyezték le. 1905 körül már képzett zenészek is bekapcsolódtak a munkába — addig t. i. a zenei körök meglehetősen közönyt tanúsítottak mindenfajta parasztzene iránt. Nevezetesen Kodály Zoltán, Lajtha László, Molnár Antal, sajátmagam és még néhányan vettünk részt a kutatásokban, amelyek egészen 1918-ig

lankadatlanul folytak. A háború befejezését követő politikailag és pénzügyileg zilált helyzet véget vetett minden ilyes törekvésnek. És még ma, a háború után tíz esztendővel sem vagyunk abban a helyzetben, hogy az 1918-ban megszakadt munkát ugyanolyan hévvel újra folytathatnók. Munkánk eredménye 1918 őszéig a következő anyag volt: kb. 8000 magyar, 2800 tót, 3500 oláh és 150 egyéb nemzetiségektől (rutének, szerbek, bolgárok; cigányok) származó dallam.

Ennek az anyagnak nagy részét fonográffal is lerögzítettük. A fonogramok nagyobb része a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályába került, és pedig 1132 magyar, 794 oláh, 161 tót, kb. 30 rutén-dallam felvételével. Magántulajdonban volt kb. 1000 darab henger magyar, 250 tót, 400 oláh dallam felvételeivel.

Mikor 1918-tól kezdve a további gyűjtés lehetőségei úgyszólván nullára csökkentek, az addig összegyűjtött anyagnak — már elébb is megkezdett — tudományos feldolgozására (ügymint rendszerbe foglalására stb.) fektettük a fősúlyt. Ennek a tudományos vizsgálódásnak fontos eredményei voltak a magyar, tót és oláh anyagra vonatkozólag. (Itt kell zárójelben megemlítenem, hogy a rendelkezésünkre álló oláh anyag kizárólag a régi Magyarország területéről származott.)

E három nép népdalanyagát egyrészt külön vizsgáltuk és foglaltuk rendszerbe, másrészt egymással összehasonlítottuk. A munka eredményét röviden összefoglalva, a következőkben sorolhatom fel:

A magyar anyagra vonatkozó megállapításaink ezek:

A magyar parasztzene anyaga három nagy osztályba csoportosítható és pedig:

I. az egész magyarlakta területen egységes stílusú *régi dallamok* osztályára;

II. az ugyancsak az egész magyarlakta területen egységes stílusú *új dallamok* osztályára;

a III. osztályba soroltuk az előbbi két osztályba nem sorolható dallamokat.

A régi stílusú dallamokra elsősorban egy anhemilon-pentatonskála és négy izometrikus dallamsorból álló nem architektikus strófaszerkezet jellemző.

Ez a dallamosztály kizárólagos magyar népi produktumnak tekinthető; kifejlődése a régmúltba tehető. A tótság népzenejére alig volt hatással, a románság máramarosi, továbbá a székelyekkel nyugat felé határos ágaira viszont egyes kategóriái lényeges hatást gyakoroltak.

Az újstílusú dallamokra bizonyos, úgynevezett „pontozott alkalmazkodó” ritmus és négy dallamsorból álló architektikus strófaszerkezet jellemző. Pl. az A B B A-val jelölhető strófaszerkezet.

Ez a dallamosztály is kizárólagos magyar produktumnak tekinthető;

kétségkívül az utolsó 7—8 évlizedben alakult ki; hatása az újabb tót és rutén parasztlzenére igen nagy volt, sőt ez a hatás még a régi Magyarország határain túlra, Morvaországra és Galiciára is áterjedt. A román népzeneire viszont majdnem semmi hatást sem gyakorolt.

A III. (vegyes) osztály nem egységes stílusú, azért általánosan jellemző tulajdonságai nincsenek. Ebben találjuk egyebek közt az összes jövevény dallamokat: legtöbbjük tót népzeneből került át, ruténből kevesebb, németből és oláhból elenyésző kevés, délszlávból semmi.

A tót parasztlzene anyaga szintén három osztályra osztható: a régi, a vegyes és az új stílust reprezentáló dallamok osztályára.

Az első áll az ú. n. „Valaska“-dallam változataiból, továbbá bizonyos bölcsődalokból és egyéb népszokásokhoz kötött dallamokból. Ezek tekinthetők a legspecifikusabb tót népzenei produktumoknak.

A második nem egységes stílusú. Egyes kategóriái a morváknál is fellelhetők, más kategóriái pedig nyilvánvalóan nyugati (német, cseh) eredetűek.

A harmadik, új stílus, az új magyar stílus hatása alatt keletkezett (szolgai átvételek vagy önálló alakulatok találhatóak itt).

Az oláh parasztlzene anyagát illetőleg a helyzet sokkal komplikáltabb, mert nem egységes, hanem zenedialektusterületenkint eltérő karakterű anyaggal van dolgunk. A népszokáshoz nem kötött oláh dallamokat illetőleg két fő zenedialektust találunk: az északi (Máramaros és a vele közvetlenül határos területek) és a déli (Bihar, Kolozs és a tőlük délre fekvő) dialektusterületet. Ezenkívül még a székelységgel nyugat felé határos „székelyes“ dialektusterület említhető fel, (lásd fentebb).

Az északi területen magyar (lásd fentebb) és valószínűleg ukrán befolyás mutatkozik; a déli terület anyaga eddigi ösmereteink szerint önálló oláh produktumnak tekinthető.

Teljesen más karakterűek viszont a rendkívül fontos „Colind“-dallamok, melyek szintén dialektusterületenkint változnak, továbbá a hasonlóan váltakozó karakterű instrumentális táncdallamok. Mindezek eredetéről egyelőre nem alkothatunk véleményt, mert a románság északi, keleti és déli szomszédnépeinek parasztlzeneanyaga megfelelő kategóriái egyelőre jórészt hozzáférhetetlenek.

Egyes más országokban (Finnországban, Ukrániában) szintén nagy szorgalommal folyt a munka. Nem az én feladatomban erről beszámolni, de nem is tehetném, mert hiányzik az ehhez szükséges tájékozottságom. Hiszen éppen az a baj, hogy az egyes országok kutatói teljesen izoláltan dolgoztak és dolgoznak. És éppen ez a körülmény késztet arra, hogy fölvessem a kérdést: vajjon nem lehet-e valamilyen módon Európa egyes országainak gyűjtő centrumai között bizonyos kapcsolatot megteremteni? Sok minden szempontból volna ez nagyfontosságú: hogy mást ne

említsek, a dallamok egységes lejegyzésének lehetővé tétele szempontjából is. Kelet-Európa egyes népeinek parasztszenéi között levő összefüggéseket csak úgy bogozhatnók ki sikeresen, ha bizonyos egységes szempontokból egységes módszerrel folytatható az anyaggyűjtés, anyagrendezés és anyagkiadás munkáját.

Óriási fontosságú volna annak a megbeszélése, vajjon milyen eszközzel rögzítsük meg a népszenét, vajjon fonográffal, grammofoonnal vagy másféle eljárással; vajjon miként sokszorosítsuk a felvételeket? Nagy fontosságú volna, ha megállapodhatnának az egyes országok gyűjtőcentrumai abban, hogy a sokszorosított legjellemzőbb felvételeikből és azoknak pontos lejegyzéséből egymásnak cserepéldányokat küldjenek. A gyűjtött anyag tervszerű kiadásának mikéntjéről is sok tárgyalni való volna. Fontos volna annak a leszögezése is, hogy a gyűjtésnek egyedül célravezető módja az, ha szakemberek gyűjtenek helyszínen, vagyis a médiumok otthonában, mert a gyűjtés nem lehet sem eléggé alapos, sem eléggé megbízható, ha nem szakemberek végzik, vagy ha az anyagot otthonukból véletlenül kiragadott és messze idegenbe került médiumoktól ad hoc szerezzük.

Már avval is sokat érnenk el, ha legalább évente minden országnak, vagy legalább is Kelet-Európa minden országának kiküldöttei egy megállapítandó centrumban találkozhatnak, beszámolhatnak az elmúlt esztendő kutatási eredményeiről és megbeszélhetnék a jövő évi tennivalókat.

Konkrét javaslatokat a helyzet ismerete híján nem tehetek, de még egyszer felvetem a kérdést: nem lehetne-e valamilyen módon ilyen szorosabb együttműködést biztosítani? Ha ez lehetséges volna, ennek talán az az eredménye meglehetne hogy az egyes országok kutatói — a nemes versenytől ösztönözve — nagyobb energiával folytatnák a munkát. Erre pedig sürgősen, nagyon sürgősen van szükség. Általánosan ismert jelenség, hogy a népzene fogyófélben, sőt kiveszőfélben van. Ezt a folyamatot feltartóztatni semmi módon sem lehet, hacsak nem akarunk középkori állapotokat feléleszteni. Egyetlen egy tennivaló van: minél többet, minél alaposabban és minél rövidebb idő alatt gyűjteni.

A fenti beosztásunkat illusztráló mintadarabokat a következőkben közölhetem:

Régi magyar dallamok.

1, *Parlando* ♩ = 192.

Ke-mény kö-szik-lá - nak könnyebb meg-ha - sad - ni, Mint két é - des szív - nek
 egy-más-tól meg - vál - ni. Mi - kor két é - des szív

egy-más-tól meg - va - lk, Meg az é - des méz is ke - se - rű - vé vá - lik.

2, *Parlando*

Er - dők, völ - gyek, szűk li - ge - tek.
 So - kat buj - dos - tam ben - ne - tek. Buj - dos - tam én
 az va - dak - kal, Sir - tam a kis ma - da - rak - kal.

Ujabb magyar dallamok.

3 *Tempo giusto* ♩ = 102.

Ki - me - gyek a do - ber - dó - i
har - ter - re, Föl - te - kin - tek
a csil - la - gos nagy ég - re.
Csil - la - gos ég, mer - re van a ma - gyar ha - zám,
Mer - re si - rat en - gem az é - - des a - nyám?

4, *Tempo giusto* ♩ = 102.

Er - dö, er - dö, er - dö, ma - ros - sze - ki ke - rek
er - dö, Ma - dár lak - ja asz - tat, ma - dár lak - ja ti - zen -
ket - tő. Cuk - rot ad - nek an - nak a ma - dár - nak,
da - lol - ja ki ne - vét a ba - bám - nak, Csár - dás kis an -
gya - lom, ér - ted fáj a szi - vem na - gyon.

Régi tót dallamok.

5, *Parlando* ♩ = cca 116

Jaj! Va-la-cha za-bi-li, ba-ču o-be-

si-li. Ho-nel-ni-ci pla-ču: Ško-da naš-ho-

ba-ču, Ško-da naš-ho ba-ču!

6, (Bölcsödal) *Parlando* ♩ = cca 100.

Ha-jaj-že mi, ha-jaj, Mo-ja du-ša ma-la,

Bo-daj si mi spa-la hn Do zaj-tru-šku rá-na!

7, *Tempo giusto* ♩ = 80

Pa-sol Jan-ko dva vô-ly, Pa-sol Jan-ko dva vô-ly,

Na ze-le-nom ú-ho-ry, Na ze-le-nom ú-ho-ry.

Ujabb tót dallam.

8, *Tempo giusto* ♩ = 138

Ke-áy že to ži-tko zin-de, Refrain: Ejj, rá-no, rá-no, rá-no,

Co na mo-ju svad-bu bu-de? Ejj, rá-no, rá-no, rá-no,

bie-ly den, Sta-vaj ho-re, mo-ja mi-lá, klasi o-heň!

Oláh dallam az északi területről.

9, *Tempo giusto. ♩ = 70.*

Mán - dru - luț, Țir — de san - Țir, —

Mán - dru - luț, Țir — de — san Țir, —

Refrain: Dai - na mán - dră — și dai - na, —

Și ia - ră dai - - - na — dai - na!

Oláh dallamok a déli területről.

10, *Parlando. ♩ = 150*

Cân - tă, na - nă, cân - tă ia - ră, Cân - - tă, na - nă,

cân - tă ia - ră Gla - - - su ce - ai cân - tat a - sa - ră!

11, *Parlando. ♩ = 168*

Na - - - na, na - na, — na - na — mea, măi, Na -

- na, na - na, — na - na — mea, măi, —

Refrain: Ia - - - ră, ia - - ră — mán - dra mea, măi!

Bartók Béla.

Népi játékok és táncok Magyarországon.

Irta: LAJTHA LÁSZLÓ.

Mielőtt a népi játékok és táncok gyűjtésének módszeréről és technikájáról beszélnék, egész röviden és vázlatosan be fogom mutatni az idevonatkozó magyar anyag főbb sajátosságait. Erre szükségem van azért is, mert ezek az adatok adták az első impulzust teendő javaslataimhoz.

A magyar nép általában szeret táncolni. Jelen esetben természetesen nem tárgyalom az úri rend táncait, hanem kizárólag a paraszti sorban élő magyar népét. A magyar paraszt táncszeretete oly régi sajátosság, hogy erről már legrégebb időből való irott adataink és okleveleink is megemlékeznek. 1697-ből való jellemző szakaszt idézek: „Alig vagyon egy mennyekző vagy más egyéb vendégség, amely táncal nem rekesztetik be; csak *tor* az, nem mennyekző, az holott nem ugorhatnak s táncolhatnak.“ És így van ez ma is.

Már a gyerekek is szeretettel táncolnak; erre vall a gyerekjátékok egy jó része, melyek vagy csupán csak táncból állanak, vagy legalább is táncal záródnak. A gyermekjátékok tanulmányozásának fontosságát a néprajz és a folklóre már régen belátta. Hiszen igen gyakran őriződnek meg évszázadokon át a gyermekek játékaiban (igaz, hogy legtöbbször már csak elromlott alakban) olyan ősi hagyományok, amelyek ezelőtt a felnőttek között éltek. Ebből a szempontból is fontos volna tehát a gyermekjátékok átvizsgálása, mert ezek is értékes adalékokat szolgáltathatnak a népszokások és táncok kapcsolataihoz és általában a táncok beállításához. A magyar gyermek nemcsak játékaiban táncol, hanem gyakran, amíg a felnőttek táncolnak, a tánchely közelében összegyűlnek a gyerekek és ugyanazt csinálják kívül, amit a felnőttek belül. Ez a magyar gyermek tánciskolája. Meg is tanulják úgy, hogy mire faluhelyen felnő a fiú s leány, már tud táncolni.

A magyar tánc történetére és származására vonatkozó adataink azt mutatják, hogy kialakulása két főeredőre vezethető vissza. Az egyik: az ősi tradíció. Már a magyar paraszttzene tanulmányozásánál is több olyan

adalékra bukkantunk, amely ősi, keleti eredete mellett bizonyít. Zenénkhez hasonlóan népi táncaink is ezt mutatják. Volt mindig és van is olyan magyar népi táncművészetünk, amelyik a nyugateurópaiaktól elütő, ősi, talán keleti gyökerekből nőtt ki. Az ősi tradíció mellett a másik fontos tényező: az úri osztályok táncának utánzása. Az úri osztályok táncai is itt magyar földön termelődtek és a nyugati hatások ellenére is vannak sajátos magyar úri táncaink. Ezek mellett külön is meg kell említenem a katonai toborzó táncokat. Eredetük ezeknek is ősi és népi és első alakjaikat a szóló férfitáncban kell keresnünk. A XVIII. század második és a XIX. század első felében igen elterjedt toborzók egyes figurái a mai magyar parasztánc legáltalánosabbjában: a csárdásban, még ma is élnek. Él még azonban az ősi tradíció is. Különösen a pásztornép táncában, ahol pl. a *bottal, fokossal való táncok* a régi fegyvertáncokat tükrözik a jelen időbe. Az egyes táncok koreográfiájának történetére vonatkozólag irodalomtörténeti adalékokban találunk leírásokat, amelyek pl. a pásztortáncokra nézve a XVI. századbéli állapotokra vetnek fényt. A pásztortáncok és a parasztáncok között természetesen nincs szakadék. Maguk a pásztorok is a paraszti rendből valók és a pásztortáncokat igen gyakran az ősfoglalkozásokat űző parasztság is tudja. A még a földművesnél is konzervatívabb pásztornép csak jobban megőrzi a régi, ősi sajátosságokat. A népi táncok egy egységgé olvadt alakja a parasztság között általában és egyformán ismert. Ezzel természetesen nem vonom kétségbe azt a tényt, hogy különleges és sajátos pásztortáncok a múltban ne lettek volna, mint ahogy vannak a jelenben is.

A magyar tánczene a táncoknak bőséges zenei anyagot ad. A magyar dallamok két főcsoportba oszthatók: az egyik csoportba a szabad ritmusban előadott „rubato” dalok foglalhatók, a másikba pedig a feszes, egyenletes ritmusú dalok. Ez utóbbiak bármelyikére táncolnak. Ha nem énekelik, hanem tánchoz játsszák őket, gazdagon kicifrázzák annak a hangszernek technikájából fakadó díszítésekkel, amelyen előadják. Ezek a díszítések külön kisebb stílust, illetőleg formát is eredményeztek: a dalamhoz fűzött toldalékkép megjelenő coda-kat és dallambővítéseket. A magyar parasztzene leggyakoribb instrumentuma: a furulya, a hegedű és a duda. Külön meg kívánom jegyezni, hogy dob- vagy gongféléket a magyar tánczene nem ismer.

A magyar tánc karakterét két főszajátosság szabja meg: az egyéni jelleg (individualizmus) és az ebből fakadó rögtönzés (improvizálás). Amíg például a szomszédos nemzetiségeknél, így az oláhoknál és a délszlávoknál is a tánc egyik általánosabb alakja a kolo forma, azaz a körtánc, addig a magyar táncra annak „párostánc” volta a legjellemzőbb. Az említett népek természetesen szintén táncolnak szóló-táncokat, — a különbségre csak azért hívtam fel a figyelmet, hogy a magyar népi tánc egyik

főjellegzetességét állapíthassam meg vele. A magyar paraszt tehát mindig párosan táncol, úgy, hogy a táncoló párok együttesen nagy szabálytalan csoportot alkotnak. A táncoló pári nem táncol mindvégig együtt, hanem a férfi el-elengedi párját és ilyenkor úgy a férfi, mint a nő egyedül táncol, hogy azután újra egy párrá egyesüljön. A páros táncokon kívül vannak szóló férfi-táncok, amikor az egész táncot csak egy férfi járja. Ilyenek többek között a pásztortáncok is. A magyarságnál szóló női-tánc nincs. Van-
 nak ellenben tisztára csak férfiaknak való táncok (pl. a székelytáncok), amelyek nem páros, hanem csoport-táncok. A csoportban azonban minden férfi egyénileg különböző figurákat lejt, úgy, hogy a tánc tulajdonképpen csak meg nem határozott számú csoportban eltáncolt szóló-tánc. Látjuk tehát, hogy az individualizmus nemcsak hogy igen erős a magyar táncban, hanem annak talán legfontosabb és *legelhatározóbb jellege*. — Ugyanilyen nagy mértékben fontos és jellemző a táncra annak rögtönzött volta: az improvizálás. Szigorúan előirt koreográfiája tulajdonképpen egy táncnak sincs. Ugyanazon kis falucskában, ugyanarra a muzsikára, minden egyes pár különbözőképpen táncol. Vérmérséklet, testalkat, kor, pillanatnyi jókedv mindig új és új változatokat termel. Még az általánosan ismert csárdásban sem egyforma, hogy ki mikor válik el párjától, mikor forgatja, mikor hajladozik, mikor „mártogat“ stb. Csak a sok szabadságot hagyó keret azonos, amelyen belül az egyéni fantázia igen változatos figurákat és mozdulatokat rögtönöz. A lépegetős, lassú csárdás után a gyors ritmusú csárdás következik, amely aztán bőven nyújt alkalmat a duhajabb temperamentum lendületes és vidám megnyilvánulásaira. Ezekben a megnyilvánulásokban mozgások, gesztusok és tréfás ötletek gazdag tárházát lelhetjük.

A mozgásművészet szempontjából még nem eléggé felkutatott terület a népszokások birodalma. Itt elsősorban a kultikus jelentőségű népszokásokra gondolok, amelyek legtöbbször ugrásai, mozdulatai, lépései stb. a tánc első alakjának is tekinthetők. A tánc és a kultusz szoros kapcsolata a primitív, továbbá az ősi, keleti kultúrákban oly általánosan ismert tény, hogy erről itt felesleges beszélnem. De mindazon európai népnél is, ahol a néprajz még élő valóság, megtalálhatjuk a kultikus táncok maradványait. Ilyen pl. a nyugaton is ismert fáklya- és gyertya-tánc, amelyet a magyar paraszt is ismert. E lakodalmi táncban fáklyát vagy gyertyát hordoznak, sőt a Nagy-Kunságban a férfiak magas süvegükhöz tűzik a gyertyát. Ilyen tánc a halottas tánc is. Régi adalékaink megemlékeznek arról, hogy a temetés utáni lakomán rendszerint táncoltak, sőt a XVII. századból való egy leírás után a tánc egy oly alakját is ismerjük, ahol egy halottnak tettett alakot táncolnak körül. E kultikus táncok töredékesen fennmaradt alakjának tekinthetjük azokat a babonás népszokásokat, amelyekben egyéni vagy tömegmozgások játszanak szerepet. Ide tar-

loznak: bábuk készítése, azoknak énekszóval való végigkísérése a falun, végül vagy vízbe dobása, vagy elégetése. Magyar parasztlányok azért készítik e szalmabábokat, hogy azok megsemmisítésével elhárítsanak magukról minden bajt és biztosan férjhez menjenek. Gyűjtő utamon magam is láttam ilyen szokást hontmegyei magyar lányoktól. Ahogy egymással szembe állottak, ahogy énekeltek, ahogy a bábút vitték, ahogy rendbe sorakoztak a bábú vízbedobásánál, — egy primitív koreográfia ősi emlékezte elevenedett meg előttem. Ehhez a csoporthoz tartozik még a tűz-

„Magyar verbung.“ Köröstárkány, Bihar m.,
Györffy István felvétele.

ugratás ősi szokása is, amely a tavaszi napforduló misztikus emléke. A tűzhordozás (amely magyar gyerekek játékában él még), a tűzgyújtás és tűzugratás a tűz- és napkultúra összefüggését mutatja és visszavezet a történelem előtti korokba. A folklóre, a művelődéstörténet, a néprajz tudósai már régóta vizsgálják, keresik és magyarázzák e népszokásokat, de az ugró és egyéb mozdulatok koreografikai jelentőségét a tánc szempontjából még nem ismerjük eléggé. Pedig a néptáncok egyes figuráinak történetét és fejlődő átalakulását e nélkül nehéz volna elképzelni. Ahogy a téli napforduló emlékét fenntartó karácsonyi „regölő“ gyerekek a népi szindarab elsődleges (primär) alakját játsszák el, úgy kell a népszokások

* Közölt képünk régi magyar táncot mutat. Egyik főérdeke ssége, hogy a muzsikusok nem cigányok, hanem helybeli paraszto kból alakult u n. „magyar banda.“

mozdulataiban, tömegelhelyezésében, ugrásaiban a néptáncok legősibb alakjait megkeresni és esetleg rekonstruálni. Ahogyan a néphit és a népmesék molivumkincse is sok esetben közös tulajdona az európai népeknek, úgy lehet ez az ilyen táncmotívumokkal is. Visszamatlva a régmúltak történeti adatoktól meg nem világított homályába, hamarabb keletkeztek e táncos mozdulatokat tartalmazó szokások, mint maguk az európai nemzetek. Aki tehát az európai táncok ősi alakjainak sűrű ágabogára világot derít, az nemcsak nemzeti munkát végez, hanem valamennyi európai nép közös kultúrkincsét fogja napfényre hozni.

E szempontok figyelembe vételével tisztelettel javasolom, hogy a népi táncok gyűjtésének módszeréhez tartsa szükségesnek a t. szakosztály, hogy

1. a népi táncok gyűjtése kinematográf-géppel történjék.

E pont megokolásául felhozom hogy a népzenei kutatásokban már régebbi idő óta eldöntött kérdésnek tekintjük a fonográf vagy gramofon alkalmazásának szükségességét. Különösen komplikáltabb dallamok gyűjtésénél szükséges ez és teljes tudományos értékűnek csak a fonográffal eszközölt dalgyűjteményeket tekintjük. Igen szükséges a mindig pontosan és megbízhatóan dolgozó felvevő-gép alkalmazása a táncnál is, mert itt az egyéni improvizációnak oly tág tere van, hogy a különben sem tökéletes szóbeli leírás és rajz a mozgófénykép tökéletességét pótolni sohasem tudja. Legjobb volna, ha a zene és tánc a beszélőfilm egységében kerülne felvételre, de amíg ily gép nem állhat az illető tudományos intézet vagy gyűjtő rendelkezésére, a tánc vételessék fel filmre, zenéje pedig fonografra vagy gramofonra. Itt bátor vagyok bejelenteni, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya már megkezdte a magyar népi táncok mozgóképre való felvételét.

2. Az ilyen teljes tudományos értékű táncfelvételek tétessenek a nemzetközi tudomány részére közkinccsé.

E pont indokolása, azt hiszem, teljesen felesleges. Megoldását olyképp képzelem, hogy vagy valamilyen nemzetközi *központban* vagy az illető tudományos szakközlönyökben tétessenek közzé az ilyen gyűjtemények. Megkeresésre azután az eredeti negatívról minden érdeklődő tudományos intézet másolatot kaphasson. Ilyen módon az összehasonlító zene-folklore analógiájára kialakulhatna az összehasonlító tánc-folklore tudománya is.

3. A táncok felvétele mellett szükséges az olyan népszokások felvétele is, amelyekben a mozgás-művészet kezdetleges megnyilatkozásai láthatók.

Itt a kütönösen nagyjelentőségű kultikus emlékekre gondolok elsősorban. Természetesen mindig a zenével együtt, ahogy ezt az első pontban is kifejtettem. A tánc felvétele azonban elsősorban is néprajzi szem-

pontok szerint történjék. Láttam ugyanis olyan felvételeket is, amelyekben a balettszerűség és hatásosság kedvéért az etnográfiai hűséget melléke-
sebbnek tartották. Az ilyen film lehet forrása a „grand art“ balettjének,
de a gyűjtő ne törekedjék a tudományos hitelesség rovására a szinpad-
szerűsége. Sőt, ahol a népi táncba idegen elemek vegyültek, igyekezni
kell ama táncnak a lehető legtisztább alakját a felvevő gép elé hozni.
E szempont különösen azoknál a népeknél fontos, ahol még él az ősi
népművészet, amelyet a városi hatások könnyen megrontanak.

4. Mondja ki a szakosztály, hogy az ilyen gyűjtések megkezdése ha-
ladéktalanul sürgős.

A népművészet romlása oly világjelenség, amelyet minden gyűjtő
már régóta tapasztal. Ne vegye magára a mai tudós-generáció azt a fe-
lelősséget és azt a vádat, amit az utókor emelhetne ellene, hogy nyitott
szemmel látta a veszélyt és mégsem végezte el azt a munkát, ne n töl-
tötte be azt a feladatot, amit pedig elvégezni és betölteni kötelessége lett
volna.

A körmöcvidéki németség népszínhátékai.

Irtá : ERNYEY JÓZSEF

Miként a bányászok általában szerették és művelték a színhátékot, úgy lelkesedett érte Körmöcbánya vidékének népe is. Bár bizonyítani nem tudjuk, de Bártfa analógiája után ítélve feltehető, hogy már a reformáció előtti években a misztériumokban és Plautus előadásokban gyönyörködtek ők is, mert Polleranus rektor 1534-ik évi memoranduma e játékokat ősi szokásként említi, amint ő mondja a „*pestis scholae Germanicae*“ által terjesztett Ulenspiegel csak ekkor kezdi kiszorítani a „*Heauton timoroumenos*“-t és a nemesebb ízlést. Ettől kezdve csaknem lépésről-lépésre követhetjük a latin és németnyelvű színelőadások küzdelmét az iskolákban, majd az egykori iskolai drámák leszállását a nép közé, ami a diákság és a bányászok között lassan színdarabok előadását és külön népi szintársulatok alakulását vonta maga után. Ezek mellett a 16-ik századtól kezdve előadták kedvelt darabjaikat az erdőlakó szénégetők, ott az ölfából hevenyészett és a szabad ég alatt felállított színpadjaikon. Színpadi előadással kezdődött a falun az állandó vasárnapi táncdelután és az előadó kosztümös „*Bergknappék*“ bejárták a város házait mókáikkal invitálni a polgárságot és az úri rendet a vendéglőben tartott esti előadásra. Ők már színpad nélkül is eljátszottak egy-két jelenetet a polgári házak udvarán. A könnyelmű ifjúságon kívül a polgári, főleg iparos elemből szervezett „*Sternspiel Bruderschaft*“ előadta az ellenreformáció koráig a templomban megtűrt, utóbb a tágasabb piaci házak kapualjába szorult bibliai drámáit. Ezeket játszották zavartalanul még azután is, hogy Mária Terézia 1747-ben betiltotta a hasonló zólyomi és selmeci játékokat vagy még inkább mikor II. József 1772-ik évi intézkedése korlátozta az ilyen „*léha összejöveteleket*“, mert a körmöcvidéki éppen akkor újra fellendült bányauzem kedvéért még Bécs is kivételeket adott tenni. De más elbírálás alá is esett a bányászok háromfajta szín-

háza, mert a körmöci csak nemrég konvertált katolikus, illetőleg jórészt még protestánsnak maradt nép sohasem kapott a szentek izléstelenül dramatizált legendáin, még a paródiákat sem tűrte meg, amelyek pl. Innsbruckban és másutt a hatóság beavalkozását vonták magukra. Pedig Körmöcbánya Tirollal és a többi örökös tartományokkal sűrűn érintkező bányászainak nehéz volt kitériők e hatás alól. És ők mégis érintetlenül maradtak, mert pl. az ő „Genóvává“-juk, vagy „Hirlandá“-juk stb. színdarabjuk a téma azonosága mellett is önálló. Ép úgy nyomtalanul elvonult felettük a XVIII. század végén és a XIX. század elején a vándorszínészet befolyása, sőt tudjuk, hogy e versenyben még a népi játékok kerekedtek felül és a búcsúzó bukott színészek útravalóját több ízben épen a Bergknappék előadása hozta össze. Az ő középkori színpadjuk és játéktechnikájuk nem változott. Hasztalan látták a diszletezést, a színészek és más műkedvelők deklamálását, vagy a sok újfajta hatáskeltő műfogást, ők kitartottak a régi hagyományok mellett: a próza recitandó, vagy a rímek diák módra pattogatása megmaradt. Ünnepi merev pózban, díszlet nélküli emelvényen ott állt a szereplő mind várva, míg rákerül a sor és ha elvégezte a mondókáját, akár élt, akár halt, szépen visszament a helyére. A játék élénkségét és derűjét biztosította mindenütt jelenlevő „Ehrnholt, Hanswurst“ stb. néven jelentkező bohóc. Beleilleszkedett mint tulajdonképeni rendező a bibliai drámába, vagy a dramatizált népmesébe egyaránt. Míg a többi jól betanult szerepét irodalmi nyelven darálta le, ő mindig rögtönzött, csipkedte társait, bírálta a napi eseményeket, szóval hirdette a közvéleményt, keresetlen nyers szavakkal, vagy dalolt, nem épen szalonképes dolgokról — mindig népi dialektusban. Ez volt a játék attrakciója, végre is ez okozta bukását. A Bach szisztéma idején a kigúnyolt bányatisztek a hivatalos tekintély érdekében követelték a játékok erélyesebb betiltását. De nehéz volt §§. találni az évszázados ártatlan mulatozás meggátlására. Végre segítségül hívták a gyűlölt „stemplit“, azt mondván, hogy a táncrendezéshez engedély kell — a játék előtte szabad. E ravasz fogással elérték azt, hogy a szokott vasárnapi rögtönzött előadás elmaradt, mert a privilégiumához ragaszkodó nép inkább lemondott ősi szokásáról, a táncról és a játékról, de nem folyamodott érte, bélyeges papíron. Egyideig még tengődött az erdei színpad, ahova a zsan-dár nem jutott, vagy előadást rögtönöztek lakzi-keresztelő alkalmával, de lassan véget ért ez is. Utóbb feloszlatta a hatóság a csak karácsonytájt működő ártatlan Sternspiel-Bruderschaftokat is. Az alkotmányos élet helyreálltával, csak a 70-es években verődött össze a két társaság újra, {de régi jogfolytonosságát és népszerűségét már nem tudta visszanyerni. Az új generáció elfeledte a le nem írt, csak emlékezelből tanult szövegeket, és ami kevés megmaradt, az a sok ismétlés folytán unottá vált. Odakint az erdőn is apadt a szénéégetés, fogyott az érdeklődő társaság, mert a

tótosodó favágók már nem éltek az erdőn hónapszámra, de nem is értették a német játékot. Ezentúl már csak a város környékén élő bányászok, mint az ősi hagyományok rendületlen hívei rendeztek még évente 3—4 játékot. A falu népe még megjelent és szokott áhítattal végighallgatta volna a naív játékot, de a meghívott bányatisztek, főleg a beléptidijas úri nép már nem bírta komolysággal, pl. az ülközőbajúsú dalia, Zsuzsanna enyelgéseit, máskor kacajba fulladt a legtragikusabb részlet is. A rendezőség azután a léha ifjúság és az úri rend kizárásával kezdte rendezni előadásait, de így meg deficittel zárult mindenik. Végül is nem a közönség fogyott el, hanem a szereplők. A játékok lassacskán elhaltak, a mai neuzedék már csak hírből ismeri az egykor híres paraszt-színházat. Én az 1901—1902 évek telén láttam még néhány előadást és ettől kezdve érdeklődéssel gyűjtöttem a játéokra vonatkozó levéltári adatokat, szövegeket és más emlékeket, így keletkezett gyűjteményem, melynek első részét, a népi szövegeket adom sajtó alá.

Ezeket csoportosítva, említhetem, hogy Hans Sachsnek 1589-ik évi nürnbergi, Leonhard Heusler-féle kiadása „Das III. Buch herrliche schöne Tragedie etc.“ Fugger Ulriknak van ajánlva, holott az eredeti 1561-iki kötet nem így jelent meg. Nem is lehet itt, — bármennyire népszerű is volt Hans Sachs — közvetlen irodalmi hatásról szólni, mert Hans Sachsot tulajdonképen minden közvetítés megkerülésével már korábban Körmöcbánya főjegyzője Pausius György, a Fuggerek titkos ágense honosította meg. A körmöcvidéki bányászoknál fennmaradt idevágó játékok mindamelllett jórészt e kötetből valók, noha szövegük inkább az eredeti Hans Sachs-féle első kiadások nyomán halad. Jórészt ugyan Hans Sachs verseit követik, de erősen megrövidítve, helyenkint új sorok, új rímek betoldásával egy-egy jelenet, néha bővebb, máshol kurtább az eredetinel. Emellett a prólogus és az epilógus rendszerint elmaradt, ép úgy amint az első kiadásban, Egyébként a rövidítés által pl. a „*Der Kampf mit Frau Armuth*“ 456 verse itt 354-re olvadt össze, a *Trew Eckhart* szerepe egészen kiesett, ellenben a *König Dagobert* 12 személy helyett itt 19 szereplővel adták. (V. ö. Hans Sachs Sämtl. Fastnachtspiele von E. Goetze. Halle).

Összesen a következő Hans Sachs darabok maradtak fenn.

1. Von einem Markschall, mit seinem Sohne.
2. Das Kühne Weib Aretofila.
3. König Dagobertus.
4. Nizias u. Arethina, oder Gottes Gerechtigkeit.
5. Der Buhler.
6. Von der unschuldigen Frau Genura.
7. Die getreue Frau Alcestis.
8. Der kampf mit Frau Armulh u. Frau Glück- mind eredeti XVIII. századbeli, részben a XVII. századba visszamenő kéziratok alapján, de

Hans Sachs a nyomtatott példányainak semmi nyoma.

Részben a Hans Sachs féle darabokhoz sorozható a „Kaiser Oktavianus“ is, mert tárgyát ő is feldolgozta. (Ed. Keller Tübingen 1874. Band VIII. P. 161.) de szövegünk mégis inkább a szokott ponyva füzetekre támaszkodik. L. alább 33. sz.

10. A Schröer közölte „Herodes Spiel“ jelentéktelen módosítással fennlirtotta magát, sőt megtaláltam elveszettnek hitt elő és utójátékait. (Weimarisch. Jahrbuch III. 1855)

11. Az iskoladrámáknak a nép közészállott emlékei sorából kiemelendő: Ein geistl. Spiel von der Frau Susanna.“ Ennek közlése alkalmával (v. ö. Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Értesítője Budapest, 1906. évf.) rámutattam arra, hogy ez alapján Leonhard Stöckel bártfai rektor műve és tanítványának Sebaldusnak kapcsolatával jutott Körmöcre. A Wiltembergben 1559-ben megjelent Stöckel-féle Zsuzsanna csakhamar meghonosodott a Felvidéken. Utaltam már arra is, hogy a körmöci játék mai szövege Stöckel mellett Betulinus, Rebhun és Frischlin azonostárgyú drámáinak hatását is mutatja. Hogy mennyire kedvelt volt ez a téma, mutatja az, hogy ezeken kívül még egy (12) önálló prózai feldolgozása maradt fenn, sajnos csak töredékben.

13. Dem Edelsman seine Reume

14. Einsiedlers Reume. Ez a kettő tulajdonképen dialogus az „Ars moriendi“ részben a Henzelin von Constanz műve, részben Von dem Ritter und dem Pfaffen Streulgesprecht-je nyomán (V. ö. Goedecke 77), Egykor a legnépszerűbb előadások egyike lehetett, mert egyes részletei, idézetei a Herodes Spiel szövegében és más játékokban találtak helyet, de ma jó-részt elfeledve két különböző helyről sikerült összeállítanom recitálás nyomán.

15. A „Samson Spiel“ ugyancsak iskoladráma zene- és énekbetétekkel, amit utoljára 1903 január 15-én adtak elő hektografált szinlappal és meghívóval, de a Schroerben idézett Einladung már kiveszett.

16. Hirlanda, oder auf d. Scheiterhaufen.

17. Ein Andenken Spisl von 7 weisen Meister.

18. Die Prinzessin Delfine von Comburland.

19. Das Spiel von Egypt. Josef „Ein uraltes Spiel“ mondja a bevezetés, de rokon az Aman-féle gyűjtemény hasonló darabjával sőt a cseh Národop. Sbornik VI. 209 is rokon.

10. Die Rose aus d. Paradis Tulajdonképen a régi „Dorothen spiel“ átdolgozása, melynek eredeti szövege már elveszett. Ezt csak a legényegyesületek műsorának emlékéül mutatom be.

21. Das Spiel von den 3 Königsöhnen: Zoltan Arpad u. Siegfried. Nagyon népszerű játék volt, tulajdonkép népmeséből átdolgozva, amely-

nek német szövege, majd utóbb a magyar is megjelent a budapesti Bucsánszky-féle ponyvafüzetek sorában.

22. Genofeta Spiel, csonka ének és zenekísérettel. Fennmaradt még egy prózai változata, úgy látszik a közismert cseh-német variáns hatása alatt. Gyűjteményemben a 27 sz. alatt.

23 Hirtengespiel. A nagyon elterjedt bellehemes játékok egyik előjátéka, de folytatása, az „adoratio pastorum“ hiányzik. Ugyancsak ének- és zenekísérettel adták elő.

24. Krippen Spiel, oder Betlehem.

25. Das Spiel von d. Geburt Jesus Christi.

26. Die Reume von d. Betlehem Spiel.

28. Schäfer Spiel, magyar-tót hatás nyomaival, Dobsináról való.

29. Das Spiel mit dem Riesen. Egyes énekei a Schröer-féle „Paradies Spiel“-l rokonok. Tulajdonképen Dávid és Góliát történetének dramatizálása, némileg a Schoepper-féle, 1550 évi Monomachiára támaszkodik.

30. Bellehem Spiel. Ugyancsak Dobsináról való, párhuzam kedvéért vettem fel. Néhány részlete a Vogt-féle gyűjteményben levő énekekkel rokon, egyébként már erősen tót ízű.

31. Das Paradies Spiel. Egykori trilogiának töredéke, de csak a paradicsomból való kiűzetés jelenetét tartalmazza, eleje, a bűnbeesés és folytatása, a Megváltó megigérése hiányzik.

32. Esel u. Ochsen Spiel, tulajdonképen az ősi „Kindleinwiegen“ szövege. Ismertettem a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Értesítője 1907. évi folyamában.

33. Geistlich. Spiel, von grausamen, tyrannischen König Herodes. 1. Verkündigung und Anbeten d. Hirten. 2. Herodes. Összehasonlításként adom a Schröer-féle szöveghez, az idézett Weimar. Jahrb. nyomán, bár eredeti kézírata nálam is megvan.

34. Koleda und Weinachtslieder 870 sornyi gyűjtemény, részben fonográfba is felvettem.

35. Der Verlorene Sohn, a bibliai tékozló fiúnak modern felfogású dramatizálása, a hozzá való: „Nach Spiel, a megátkozott, ünneprontó táncosokról szóló ballada:“ So zu Wyner in Böhmerland geschehen.“

36. Die Klänge aus der Teufe, A bányász élete és halála dalokban elbeszélve. Helyi szerző eredeti darabja, e téren a legutolsó kísérlet.

Gyűjteményem csupa eredeti régi példány, vagy az egykori szereplők gyűjtéséből való tulajdon kezeírása. Az eredeti helyesírási hibákat tudatosan megtartottam. Hasonlóan lemásoltattam két XVIII. sz. kéziratot: Hochzeits Sprüche-t, melyek az időközökben megjelent Hanika-féle gyűjtemény kiegészítésül az Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung kiadványai sorában látnak napvilágot.

E futó vázlatból kitűnik, hogy a bányavárosok németsége milyen

önálló szellemi életet élt. Mennyire eltérnek játékaik az osztrák, nevezetesen a stájer tiroli műsortól (Ztschr. des Ferdinandeums III. Folge 50. Heft) pedig a nép a bécsi kamara erőszakos évszázados uralmát nyögve, épen az osztrák és stájer befolyásnak volt kitéve.

Másfelől a prágai kamarával való szoros kapcsolat, az ismételt cseh német telepítés és bevándorlás mellett sem hódolt be az onnan fenyegető kulturhatásoknak pl. hogy csak a népi színpadot említsük, a bábjáték divatjának és a velejáró „műsor“-nak mely pl. Cseh és Lengyelországban annyira érvényesült (V. ö. A. Bien i I. Ciernich Teatry ludowe w Polsce. Warszawa 1928.)

Vajjon tart-e még az ősi, öröklött immunitás ?

